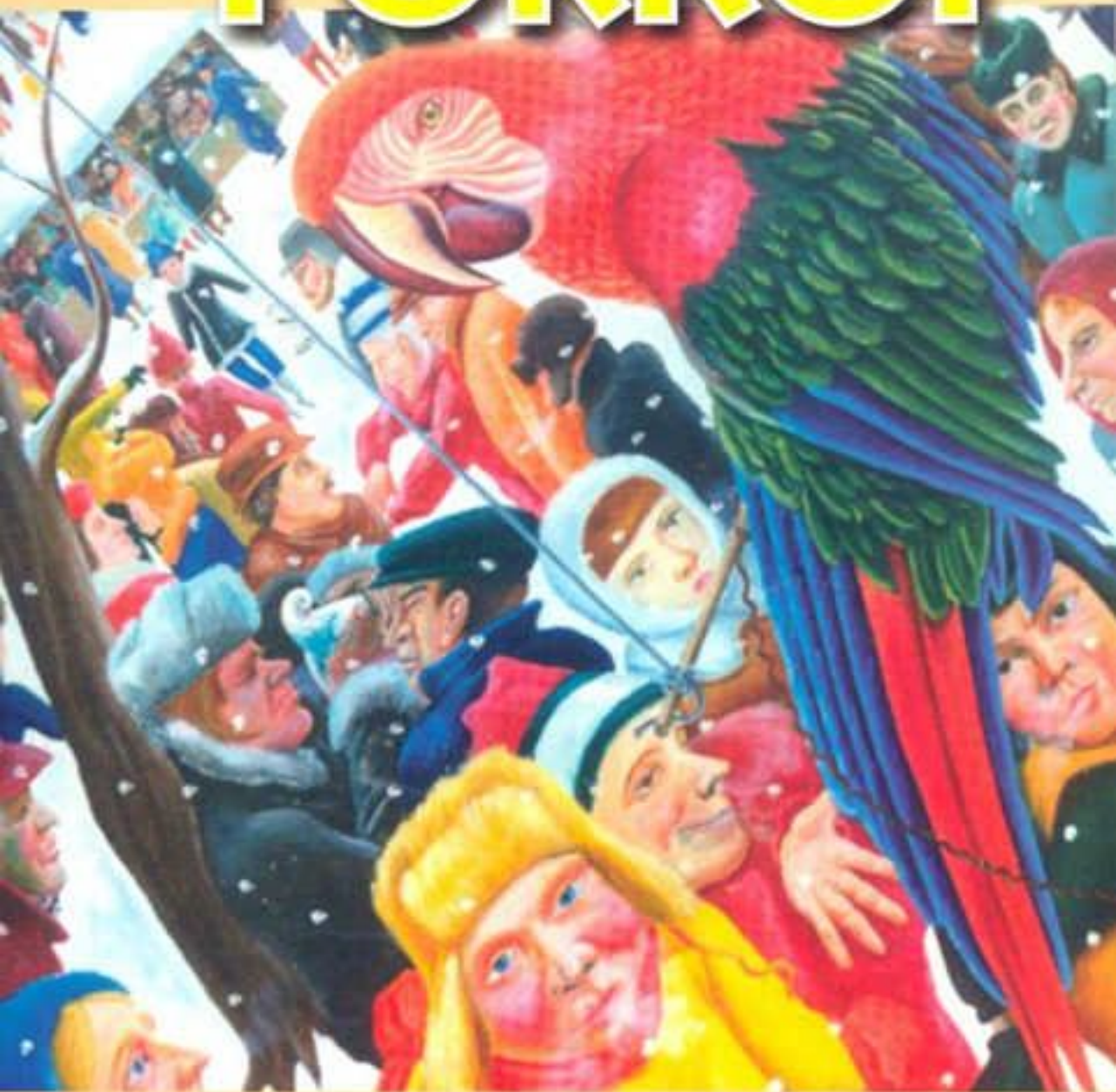

JAARGANG 52
NUMMER 1
JANUARI-FEBRUARI 2005

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

POKROF

Inhoud

- 1 **Oude en nieuwe stijlen**
De liturgische kalender in de Byzantijnse traditie J. Meijer CSsR
- 4 **Orthodoxe kerk in Wit-Rusland**
Staat als toezichthouder, kerk als ideologie F. Hoppenbrouwers

In de gevangenis van Grodno, Wit-Rusland, delen orthodoxe en katholieke gelovigen één kapel. Links staat de katholieke zielzorger, rechts de gevangenispsycholoog. (Foto: Frans Hoppenbrouwers)

- 7 **Oosters christendom van Eritrea**
L. van Leijsen
- 10 **De Opdracht in de Tempel of de Ontmoeting des Heren**
V. van Aalst en A. Rijtma
- 14 **Nieuws**
- 16 **Pelgrimage naar Palestina**
D. van Rosendaal
- 18 **De roep van de Mongolen**
De Eurazische beweging in het Russische denken D. Bruinsma
- 21 **Liturgieagenda**

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord.

Redactie: Dolf Bruinsma, Geert van Dartel (waarnemend hoofdredacteur), Leo van Leijsen (redactiesecretaris).

Administratie en redactiesecretariaat: Katholieke Vereniging voor Oecumene, Walpoort 10, 5211 DK 's-Hertogenbosch, tel. 073-6136471, e-mail: secretariaat@oecumene.nl, internet: <http://www.oecumene.nl>.

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggingen dienen vóór 1 december in 's-Hertogenbosch te geschieden, anders wordt men verondersteld abonnee te blijven.

De abonnementsprijs is € 14,-, giro 5679145, t.n.v. Tijdschrift Pokrof, 's-Hertogenbosch. Voor België: 001-3309231-55, Pokrof t.n.v. Jef Devisscher, Ieperstraat 24, 02300 Turnhout, tel. 014-413927.

Lay-out en druk: Van Stiphout, Helmond.

Van de redactie

Met het wegvallen van de liturgische kalender, zoals deze vele jaren op de binnenkant van de omslag werd afgedrukt, hebben wij een nieuwe invulling gezocht voor de ontstane ruimte. Met ingang van dit nummer wordt er én een inhoudsopgave toegevoegd aan Pokrof én een 'van de redactie'. Eerder zou dit ten koste zijn gegaan van de lengte van de artikelen en de inhoud. Om het verdwijnen van de liturgische kalender op te vangen opent dit nummer met een artikel van Johan Meijer over de verschillende kerkelijke kalenders. Hij geeft in zijn artikel ook aan welke internetsites geraadpleegd kunnen worden. De oud-redactiesecretaris van Pokrof verzorgde de kalender al de jaren dat hij werd gepubliceerd.

Frans Hoppenbrouwers schrijft over de verhouding van kerk en staat in Wit-Rusland. De auteur is studiesecretaris bij de stichting Communicantes. Hij maakte verschillende reizen naar Oost-Europa. Daarna laten we de actualiteit een moment los voor een achtergrondartikel over het christendom in Eritrea en een artikel over de icoon van de Opdracht in de Tempel. Pagina 14 tot en met 17 staan weer in het teken van actualiteiten. Pax Christi reisde met een groep pelgrims naar Bethlehem. Pokrof interviewde reisleider Gied ten Berge. Dit nummer sluit af met een artikel over het eurazisme in Rusland. "Een grondvraag van het Russische wijsgerige denken - wie zijn wij? - is al van belang sedert de eerste confrontatie met het Westen," schrijft Dolf Bruinsma. De vraag is opnieuw actueel geworden na 1991.

Het begin van het nieuwe jaar en een nieuwe jaargang is een ideale gelegenheid om vrienden of kennissen een Pokrof cadeau te doen. U kunt een gratis kennismakingsnummer laten verzenden via het Pokrofsecretariaat:

T 073 6136471, E secretariaat@oecumene.nl.

Geert van Dartel,
hoofdredacteur (waarnemend)

ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΟ - CHURCH CALENDAR

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ		ΚΥΡΙΑΚΗ		ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ	
Σάββατο	1	Βασίλειου του Μεγάλου	12	Αγίων Πατέρων	
Πέμπτη	6	Τα Αγία Θεοφάνεια	Κυριακή	19	Της Πεντηκοστής
Παρασκευή	7	Η σίναξ των Ιωάννου Προδρόμου και Βαπτιστού	Δευτέρα	20	Του Αγίου Πνεύματος
Δευτέρα	17	Αντωνίου ο Μέγας	Τετάρτη	22	Ευσεβίου Ιερομάρτυρος
Τρίτη	18	Αγ. Αθανασίου	Κυριακή	26	Αγίων Πάντων
Πέμπτη	20	Ευθυμίου του Μεγάλου	Τετάρτη	29	Αποστόλων Πέτρου & Παύλου
Σάββατο	22	Τιμόθεου Αποστόλου	Πέμπτη	30	Σίναξ των Δώδεκα Αποστόλων
Τρίτη	25	Γρηγόριος ο Θεολόγος	ΙΟΥΛΙΟΣ		
Παρασκευή	28	Ερραίου Οσίου	Παρασκευή	1	Αγίων Αναργύρων Κοσμά & Δαμιανού
Κυριακή	30	Των Τριών Ιεραρχών	Πέμπτη	7	Κυριακής Μεγαλομάρτυρος
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ		Παρασκευή	8	Προκοπίου Μεγαλομάρτυρος	
Τετάρτη	2	Υπαπαντή του Ιησού Χριστού	Δευτέρα	11	Ευφράσι Μεγαλομάρτυρος - Οσίας Ισαποστόλου
Κυριακή	6	Φιτίου Πατριάρχου του Μεγάλου	Κυριακή	17	Μαρίας Μεγαλομάρτυρος
Τρίτη	8	Ζαχαρίου Προφήτου	Τετάρτη	20	Προφήτου Ηλία
Πέμπτη	11	Χριστού του Ιερομάρτυρος	Παρασκευή	22	Μαρκίου Μεγαλομάρτυρος
Παρασκευή	14	Κωνσταντίνου του Μεγάλου	Σάββατο	23	Μαρκίου Μεγαλομάρτυρος
Σάββατο	15	Κωνσταντίνου του Μεγάλου	Τρίτη	25	Παρασκευής Ολομάρτυρος
Σάββατο	19	Φιλοθέης της Αθηνών	Τετάρτη	27	Μαρκίου Μεγαλομάρτυρος
ΜΑΡΤΙΟΣ		Σάββατο	6	Η Μεταμόρφωσις του Σωτήρος	

Oude en nieuwe stijlen De liturgische kalender in de Byzantijnse traditie

Zo'n twintig jaar was de liturgische kalender een vaste rubriek in Pokrof. De contacten met de Duitse zusterorganisatie Catholica Unio brachten ons op het idee een liturgische kalender te publiceren. Dat zou een grote hulp zijn voor de Byzantijnse koren en gemeenschappen om de juiste gezangen voor de vieringen te kunnen vaststellen en de wisselende gezangen te kiezen die bij een bepaalde viering horen. Zo'n kalender is moeilijk te maken, vanwege het feit dat sommige gemeenschappen de zogenaamde nieuwe (of Gregoriaanse) kalender volgen, terwijl andere de Juliaanse of oude kalender trouw bleven. Wij losten dat probleem op door beide kalenders naast elkaar af te drukken. Dan had 'elck wat wils'.

De service is met het vijfde nummer van Pokrof van 2004 afgesloten. Langzamerhand zijn de meeste koren en gemeenschappen namelijk hun eigen wegen gegaan en maken gebruik van het rijke aanbod aan kalenders dat elders ter beschikking staat. De publicatie in Pokrof had zijn dienst gedaan. Overigens wil ik hier uitdrukkelijk vader Gabriël Münninghoff bedanken, bij wie ik altijd terecht kon voor uitleg en correctie als ik, gezien de ingewikkelde structuur bij combinatie of samenvallen van fees-

ten en tonen, er soms niet uit kon komen. Zijn deskundigheid hielp me altijd door de vervaarlijke klippen heen.

Liturgie en kalender

Het concrete probleem van de koren en de oosterse gemeenschappen is wel opgelost, maar toch is het zinnig iets te schrijven over de achtergrond van deze ingewikkelde materie. Waarom is het zo ingewikkeld? Waarom zijn er bijvoorbeeld twee kalenders, een oude en een nieuwe?

Als ik dit schrijf, zo vlak voor

Lijst van kerkelijke feesten op Grieks-orthodoxe kalender 2005.

Kerstmis, ben ik me bewust dat bijvoorbeeld mijn medebroeders in Slowakije en Oekraïne Kerstmis pas op 7 januari zullen vieren. O ja, denken sommigen dan: de Oosterlingen vieren Kerstmis niet, maar vieren alleen de Verschijning des Heren (Drie-koningen). Men vergeet dan echter, dat het wel degelijk om Kerstmis gaat, maar dat 25 december voor hen pas op 7 januari valt. Het probleem van de twee kalenders dus. We komen daar direct op terug.

Echter ook Pasen valt soms verschillend. In 2004 vierden orthodoxen, oosterse katholieken en westerse christenen (katholiek, anglicaans of protestant) Pasen allemaal op 11 april. Maar in 2005 vieren de meeste oosterse kerken Pasen op 1 mei, terwijl de westerse christenen het dan al gevierd hebben op 27 maart, dat is vijf weken eerder. Hoe zit dat?

Drie cycli

Allereerst wordt ons leven bepaald door de dag, verdeeld in 24 uur, wanneer de aarde om zijn eigen as draait en zo zorgt voor de verdeling van dag en nacht. Daarmee kunnen wij heel concreet en dichtbij ons leven en onze activiteiten ordenen en plannen. Daarnaast is er de baan die de aarde om de zon beschrijft. Dat levert ons het zonnejaar. Dat tenslotte is er het maanjaar, de tijd die de maan nodig heeft om eenmaal om de aarde te draaien. Deze drie eenheden zijn steeds van belang geweest voor de mens om zijn tijdsmeting en daarmee zijn toekomst en verleden te bepalen. Romeinen en Egyptenaren kozen voor de telling die uitging van het zonnejaar, terwijl Babylon en de joden kozen voor het maanjaar. In feite hebben beide kalenders de christelijke tijdsberekening beïnvloed.

Juliaanse en Gregoriaanse kalenders

Onze tijdsrekening - onze kalender - is in de grond gebaseerd op de Romeinse tijdsberekening. In 46 voor Christus stelde Julius Caesar met de hulp van zijn astronomen, vooral Sosigenes, de tijdsrekening vast door het zonnejaar te verdelen in 365 dagen, en om de vier jaar één dag meer. Met die verdeling kwam hij ongeveer uit; 'ongeveer', want hij kwam per jaar wel 11 minuten en 14 seconden te kort voor die omwenteling van de aarde rond de zon.

Deze berekening noemt men naar Julius Caesar de Juliaanse jaarrekening. Het was een knappe poging om tot een bijna perfecte jaarberekening te komen.

Maar die paar minuten per jaar werden er natuurlijk wel elk jaar meer. En de astronomen waren zich daarvan bewust. Aan het eind van de 16^e eeuw was deze achterstand echter opgelopen tot 10 dagen.

Degene die zich met dit probleem intens bezig hield was paus Gregorius XIII (1575-1585). In een klein donker kamertje, dat men nu nog in het Vaticaan kan bezoeken, mat hij elke dag de gang van het licht van de zon dat via een klein gaatje binnenkwam. Op de vloer werd deze lichtlijn nauwkeurig gevolgd en aangegeven. Toen was de kwestie hem helder. Met de Bulle *Inter gravissimas* van 24 februari 1582

bepaalde hij dat op 4 oktober 1582 onmiddellijk 15 oktober zou volgen. Daarmee had hij de 10 dagen ingelopen. En voortaan zouden de jaren die een eeuw aangeven niet meer schrikkeljaren zijn, tenzij het getal zelf door 4 deelbaar is. Dus 1600 wel (16 is door 4 deelbaar), maar 1700, 1800, 1900 niet en 2000 weer wel. Deze verbeterde kalender noemt men de Gregoriaanse kalender of kalender nieuwe stijl. Hiermee had paus Gregorius XIII het kalenderprobleem opgelost. Maar in feite werd er een nieuw probleem geschapen. Want niet iedereen accepteerde deze 'pauze-lijke' oplossing. Orthodoxen bleven bij de Juliaanse kalender, de

ENKELE WEBSITES MET LITURGISCHE KALENDERS EN WAAR PROBLEMEN KUNNEN WORDEN OPGELOST:

- Een duidelijke site met opgave van orthodoxe adressen in Nederland en vele links naar andere orthodoxe sites is die van de Vereniging van Orthodoxen 'H. Nikolaas van Myra': www.orthodoxekerk.org/%7Evereniging/
- Het klooster Chevetogne geeft de Latijnse en Byzantijnse kalender naast elkaar: www.monasterechevetogne.com
- Een bijzonder rijke website is de Australische website *Orthodox Resources on Internet*: <http://home.it.net.au/~jgrapsas/pages/Resources.htm#13>
Behalve de kalender vindt men er informatie op alle terreinen van orthodoxe spiritualiteit.
- Het patriarchaat van Moskou geeft een volledige liturgische kalender (Juliaans) met de feesten en de noodzakelijke aanwijzingen voor de vieringen, maar alleen in de Russischtalige versie: www.mospat.ru/last/e_calendar
- Veel liturgisch kalender-materiaal vindt men op de Braziliaanse orthodoxe site www.ecclesia.com.br/biblioteca/liturgia/calendario
Veel links naar de andere Orthodoxe kerken in Brazilië en daarbuiten.
- Ook noem ik de Oekraïens-orthodoxe website: www.unicorne.org/calendar/ die volgens de mengkalender (*Gregorian Calendar* genoemd) veel materiaal geeft.
- Via de site van het Oecumenisch patriarchaat: www.patriarchate.org kan men linken naar alle andere Orthodoxe Kerken.
- Tenslotte noemen we de site van de Johannes van Damascus-gemeenschap die de liturgische kalender (nieuwe stijl) geeft ongeveer zoals u die in Pokrof gewend was: www.byzantijnsekapel.nl

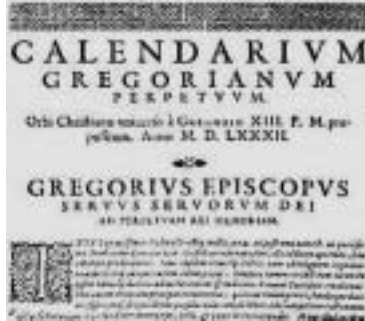
Duitse protestanten accepteerden deze correctie pas in 1700 en de anglicanen namen eerst in 1732 de nieuwe kalender aan.

Omdat degenen die de Juliaanse kalender volgen bij elke eeuwwisseling wel een schrikkeljaar invoegden (dus ook in 1700, 1800, 1900), is die kalender ondertussen 13 dagen achter op de 'Gregoriaanse' kalender. Vandaar dat 25 december voor hen pas op 7 januari valt, en Sinterklaas op 19 december enzovoort. Daarin ligt het verschil tussen oude en nieuwe stijl. Dus de Orthodoxen (en Grieks-katholieken) vieren wel degelijk Kerstmis op 25 december, maar 25 december valt bij hen pas op 7 januari.

Ofschoon tegenwoordig alle landen de Gregoriaanse kalender hebben ingevoerd, geldt de Juliaanse kalender nog steeds als kerkelijke kalender in verschillende orthodoxe kerken. Soms is er ook een mengvorm. Maar dat hangt samen met het volgende probleem: de paasdatum.

De paasdatum

Bij de vaststelling van de paasdatum heeft de christelijke kerk dezelfde berekening gevolgd als welke de joodse gemeenschap volgt bij de vaststelling van de datum van het joodse Paasfeest (Pesach). De joodse berekening gaat echter uit van het maanjaar. Dat is korter dan het zonnejaar, en daarom wordt er om de vijf (soms twee) jaar een extra maand ingevoegd. Het gevolg hiervan is dat Nieuwjaar, in vergelijking met het zonnejaar, voortdurend verschilt. Deze kwestie is in het begin van de kerkgeschiedenis vaak onderwerp van strijd en zelfs van kerkscheuring geweest.

Begin van de afkondigingstekst van de Gregoriaanse kalender in 1582.

Daarom besloot het eerste oecumenische Concilie van Nicea (325) de zaak op te lossen met respect voor de joodse berekening van de paasdatum, maar nu toegepast op het zonnejaar. Besloten werd: Pasen moest gevierd op de eerst zondag na de volle maan na 21 maart (wanneer de lente begint), en bovendien nooit vóór het joodse Pesach.

Deze bepaling verklaart meteen het wisselende verschil van de paasdatum in de oosterse en westerse kerken. In de Juliaanse kalender valt 21 maart, ten opzichte van de Gregoriaanse, niet op dezelfde datum maar 13 dagen later. Dus het begin van de lente is niet gelijk. En daarmee ook niet de eerste volle maan na 21 maart. Dit kán samenvallen of kan zelfs meer dan een maand verschillen (na de volgende volle maan!). De regel dat Pasen nooit vóór het Joodse Pesachfeest mag vallen heeft het westen verwaarloosd.

Een 'mengkalender'

Toch is er ook een bepaling van datzelfde Concilie van Nicea, die uitdrukkelijk voorschrijft dat Pasen 'overall op een en dezelfde dag gevierd moet worden'. Hoe moet men dat dan doen in een land waar men ook kerkelijk de Gregoriaanse kalender volgt,

zoals bijvoorbeeld in Griekenland?

Daar heeft men een tussenvorm gevonden, gepropageerd door patriarch Meletios IV (1921-1923): men viert alle feesten die aan de kalender gebonden zijn volgens de Gregoriaanse kalender, maar de feesten en dagen die aan paascyclus gebonden zijn, viert men - samen met de andere orthodoxen - volgens de berekening van de Juliaanse kalender. Deze mengkalender of Meletiaanse kalender is in feite door de meeste orthodoxe kerken overgenomen: Constantinopel, Alexandrië, Antiochië, Georgië, Roemenië, Bulgarije, Cyprus, Griekenland, Albanië, de Tsjechische Republiek, Slowakije, Polen en de Orthodoxe Kerk in Amerika. De mengkalender heeft echter in Griekenland weer tot een nieuw schisma geleid, dat der oudkalendristen, dat ook in andere kerken kleine groepen volgelingen trekt. We gaan hier niet verder op in.

Het patriarchaat van Moskou, Servië en de berg Athos volgen de volledige Juliaanse kalender, evenals de orthodoxen en Grieks-katholieken in Oekraïne. Toch zijn er ook uitzonderingen. Zo viert om oecumenische redenen de Fins-orthodoxe Kerk heel het kerkelijk jaar, inclusief de paascyclus, volgens de nieuwe stijl samen met de andere christelijke kerken in Finland. Ook enkele kerken in de emigratie vieren de volledige Gregoriaanse kalender. Anderzijds viert bijvoorbeeld de Rooms-katholieke Kerk in Griekenland de Veertigdagentijd en het Paasfeest samen met de orthodoxen volgens de daar geldende kalender.

Zonnejaar en maanjaar komen samen

In feite is de mengkalender van patriarch Meletios een voorbeeld hoe het Romeinse zonnejaar en het joodse maanjaar in de liturgische kalender beide een plaats hebben gekregen. Daarmee zijn ze ook de oorzaak van de soms ingewikkelde regels van een liturgische viering. Feesten die samenvallen, de verschillende rangen van de feesten die bepalen welke troparia, welke stichen en stichieren gezongen worden en in welke volgorde.

Een interessant voorbeeld komen we dit jaar tegen: een belangrijk feest (uit het zonnejaar) als Maria Boodschap op 25 maart komt in 2005 samen te vallen met de Grote en Heilige Vrijdag (uit de paascyclus). Hoe moet dat? De regel is dat Maria Boodschap nooit wegvalt, en ook niet naar na Pasen wordt verplaatst (zoals in de westerse traditie).

We zullen dus meemaken dat op Goede Vrijdag in 2005 's middags de Goddelijke Liturgie gevierd wordt, ingebed in een ingewikkeld schema, waarin ook de Vespers met de processie van het Epitafion zijn plaats krijgt.

Het zal u duidelijk zijn dat ik blij ben voor het bepalen van de juiste keuze aan teksten en gezangen gebruik te kunnen maken van wat anderen reeds voor me hebben uitgezocht.

Johan Meijer CSsR

Johan Meijer is redemptorist, priester van de Byzantijnse ritus en universitair docent oosterse theologie. Hij was jarenlang redactiesecretaris van Pokrof.

Orthodoxe kerk in Wit-Rusland Staat als toezichhouder, kerk als ideologie

In Wit-Rusland verloopt het afscheid van het communistische verleden uitzonderlijk moeizaam. De staat controleert de kerken, corrigeert en bestraft waar nodig, en de kerken op hun beurt prijzen de overheid of onthouden zich tenminste van kritiek. Aanvankelijke postcommunistische openheid heeft sinds het aantreden van president Alexander Loekasjenko in 1994 steeds meer plaats gemaakt voor controle. De Orthodoxe Kerk moet volgens de president - hij noemt zich een "orthodoxe atheïst" - een passende ideologie leveren. Officiële relaties tussen de Katholieke Kerk en de Orthodoxe Kerk bestaan amper. Het is een patroon dat met grote intensiteitverschillen in de hele voormalige Sovjet-Unie terugkeert.

Enkele avondjes gluren naar het avondnieuws op de verschillende publieke televisiekanalen geeft misschien een oppervlakkig, maar wel heel interessant beeld van de Wit-Russische Orthodoxe Kerk. Zij is, in de ogen van deze media, een levende en bruisende kerk met een maatschappij opbouwende rol op het gebied van cultuur en moraal. Het hoofd van de Orthodoxe Kerk, metropoliet Filaret, is op pad in Wit-Rusland voor kerkwijdingen. De kerken zijn vol.

Enthousiaste gelovigen vertellen over de positieve bijdrage van de kerk aan de samenleving.

Een breed uitgesponnen bericht over de recente orthodoxe Heilige Synode van 11 oktober laat echter geen misverstand bestaan over de precieze relaties

tussen kerk en staat. Metropoliet Filaret en president Loekasjenko kussen dan wel broederlijk elkaars wangen, maar de president heeft duidelijk het heft in handen. De bisschoppen delibereren en Loekasjenko valt sprekers in de rede, verbetert hun woorden en vult aan. En ook, hij formuleert een duidelijke opdracht voor de bisschoppen: "Of God bestaat, of niet, daarover moeten jullie spreken."

Heel anders is trouwens het beeld van de Katholieke Kerk op tv. Zij wordt voorgesteld als een onbeduidende minderheid die zich richt op uitbreiding en bovendien vreemd is aan de inheemse, orthodoxe cultuur. Een korte documentaire toont eerst de 'hoofdkerk' van Brest met welgeteld twee oude vrou-

De 'zondaars van Bobr', detail van een wandschildering in het orthodoxe kerkje. Kunstschilder Ales Poesjkin plaatste van links naar rechts een prostituee, Wit-Ruslands president Loekasjenko en orthodox metropoliet Filaret van Minsk in de 'hel'. Geheel rechts staat de schilder zelf; jammergenoeg zijn palet en schilderpenseel niet zichtbaar. (Foto: Frans Hoppenbrouwers)

wen in de banken, dan een onafgebouwde kerk en tot slot een priester die het Russisch niet als moedertaal machtig is. Inhoudelijk verschilt deze beeldtaal weinig van anti-katholieke documentaires, bijvoorbeeld *Expansie*, die enkele jaren geleden op televisie werden vertoond.

Staat en Orthodoxe Kerk staan elkaar nabij, waarbij laatstgenoemde dient tot ideologische steunpilaar van het regime. President Loekasjenko, de 'orthodoxe atheïst', ziet immers een belangrijke rol weggelegd voor de Orthodoxe Kerk bij de vorming van een Wit-Russische identiteit. Dit nationale zelfbeeld is antiwesters, grijpt terug op het communistische verleden en richt zich sterk op de broederband met Rusland en Oekraïne. "De Orthodoxe Kerk", aldus de president, "is de peiler onder de eenheid van de Wit-Russische en Russische broedervolken." De Orthodoxe Kerk slaagt er niet in om de megalomane Loekasjenko op afstand te houden. Net als de Katholieke Kerk en andere kerken staat het haar niet vrij om een eigen koers te varen. Dit blijkt duidelijk uit de toekenning in september van de orthodoxe Vladimir-orde aan kolonel Dmitri Pavlitsjenko. Hij wordt verdacht van moord op verdwenen dissidenten.

De Wit-Russische Orthodoxe Kerk is dé informele officiële kerk. In 2003 hebben kerk en staat een samenwerkingsovereenkomst gesloten, die vergelijkbaar is met een concordaat in de Katholieke Kerk. Orthodoxe priesters kunnen godsdienstles geven op school en zielzorg uitoefenen in het leger en de gevangenissen. Doel van deze samenwerking is de 'spirituele en morele vervolmaking van de samenleving'.

In de praktijk echter blijkt de letter van het verdrag symbolisch en boterzacht. De lokale autoriteiten bepalen namelijk of goede voornemens echt in de praktijk worden gebracht en zij blijken weinig toeschietelijk. Dit bevestigt wat bijvoorbeeld ook in de politiek het geval is: de staat wil zijn almacht over het maatschappelijke middenveld met geen ander delen. Dus evenmin met een kerk. Het sociaal-maatschap-

Bobr, niet ver van de hoofdstad Minsk. Naast een prostituee, in de hel dus, staan twee mannen die grote gelijkenis vertonen met Loekasjenko en metropoliet Filaret. Toen de geschrokken dorpspriester vroeg de twee een nieuw uiterlijk te geven, kregen die ongewild dezelfde gelaatstrekken. Een hogere macht dwong de hand van de schilder. "Het was Gods wil", aldus Poesjkin. Uiteindelijk kwamen vier breedgeschouderde mannen in een auto met Minsk-nummerplaten de hoogwaardigheidsbekleders wegpoetsen.

Omgangsoecumene

De door president Loekasjenko gecreëerde godsdienstvrede ten spijt bestaan er geen officiële relaties tussen de 'authentieke', 'inheemse' Orthodoxe Kerk en de 'westerse', 'Poolse' Katholieke Kerk. Oecumene beperkt zich tot het lokale niveau, waar de con-

In de gevangenis van Grodno hangen de portretten van de Russisch-orthodoxe patriarch van Moskou, Alexij II, en de rooms-katholieke paus van Rome, Johannes-Paulus II, gebroederlijk naast elkaar. (Foto: Frans Hoppenbrouwers)

pelijke engagement van de Wit-Russische Orthodoxe Kerk is maar matig ontwikkeld en de staat maakt het de kerk dus niet gemakkelijker.

Soms klinkt een bescheiden proteststem. Bijvoorbeeld van Ales Poesjkin die een laatste oordeel schilderde in de dorpskerk van

tacten goed en hartelijk kunnen zijn. In het dorp Indoera in noordwestelijk Wit-Rusland bijvoorbeeld spreken de orthodoxe en katholieke priester elkaar regelmatig. Op hoogtijdagen bezoeken zij elkaars kerk en ook de orthodoxe priester komt naar het jaarlijks etentje dat de katho-

lieke dorpspastoor voor de dorpsnotabelen organiseert.

Er blijkt in Indoera sprake van een levendige omgangsoecumene die voortspruit uit het intensief naast elkaar leven van katholieken en orthodoxen. Vele gemengde huwelijken zijn daarvan het gevolg. In de praktijk gaan nogal wat gelovigen naar zowel de orthodoxe als de katholieke kerk en ontvangen er sommige van de sacramenten. De gemengde huwelijken, die hier inderdaad als probleem gelden, wordt volgens pastoor Jerzy Karpinski ook veroorzaakt door het van buitenaf opleggen van al te strikte kerkelijke regels. Dat leidt vervolgens tot tweedracht in de familie.

Een aardig voorbeeld van het vreedzaam naast elkaar van katholieken en orthodoxen levert ook de gevangenis van Grodno, waar gelovigen van beide confessies een kapel delen. De 'iconostase' bestaat uit aan de grens in beslag genomen smokkelwaar en wordt geflankeerd door katholieke heiligenafbeeldingen. Tegenover de iconostase hangen de portretten van patriarch Alexij II en paus Johannes Paulus II broederlijk naast elkaar. Maar er bestaat ook concurrentie.

Wanneer op het platteland een nieuwe katholieke kerk wordt gebouwd, verschijnt al vlug een orthodoxe kerk, als die er nog niet is.

Tot slot

De Wit-Russisch overheid bestrijdt niet het geloof als zodanig zoals de communisten dat deden. Wel wil de staat invloed uitoefenen op de manier waarop de kerken zich in het openbare leven

ontplooiën. Dit gaat terug op een eeuwenoude traditie en betekent nú bevoordeling, maar tegelijkertijd onderwerping van de 'cultuureigen' Orthodoxe Kerk. Daardoor ook lijken de verschillen in cultuur, spiritualiteit en theologie tussen Orthodoxe en Rooms-katholieke Kerk nog gro-

ter, terwijl juist in het dagelijks leven de wederzijdse omgang goed is.

Frans Hoppenbrouwers

*Frans Hoppenbrouwers is
studiesecretaris bij de stichting
Communicantes te Nijmegen.*

KERKELIJKE KAART VAN WIT-RUSLAND

Wit-Rusland telt ongeveer 10 miljoen inwoners en is qua grootte vergelijkbaar met Groot-Brittannië. Bij enquêtes noemt circa 80% van de bevolking zich orthodox, 14% katholiek en 2% protestant. Wit-Rusland is sinds de middeleeuwen grensgebied tussen de Rooms-katholieke Kerk en de Orthodoxe Kerk en tussen een westerse en oosterse cultuurkring. Het westen wordt wel gekarakteriseerd als ongelovig, individualistisch of materialistisch; het oosten als Aziatisch, autoritair en volgzaam. De culturele afkomst valt vaak samen met de kerkelijke. De Polen, die 10 à 20% van de bevolking uitmaken, zijn meestal katholiek. Wit-Russen en Russen zijn doorgaans orthodox. Dat wil zeggen: de ondervraagden bekennen zich tot een orthodoxe of katholieke cultuursfeer, want in de communistische tijd raakten zij los van het voorvaderlijke geloof. Dit gebeurde vooral in de oostelijke regio's die sinds de Eerste Wereldoorlog deel uitmaakten van communistisch Rusland.

De Wit-Russische Orthodoxe Kerk staat onder het patriarchaat van Moskou, dat in 1991 haar bisschoppen en gelovigen intern zelfbestuur toekende. Deze kerk telt 1265 kerkgebouwen met 1154 priesters. Er zijn vier functionerende kerkelijke opleidingsinstituten. In vergelijking hiermee blijkt de katholieke kerk relatief groot. Zij heeft 250 kerkgebouwen, 30 in aanbouw, twee seminaries en ongeveer 275 priesters, die meestal uit Polen afkomstig zijn. Dit laatste geldt ook voor de talrijke kloosterordes en -congregaties. De Orthodoxe Kerk is het sterkst aanwezig in de zuidwestelijke regio Brest en bouwt daar voort op de geünieerde Grieks-katholieke Kerk, die vanaf 1860 gerusificeerd werd. Het getalsmatige centrum van de katholieke kerk ligt in het noordwesten, in de regio Grodno.

Er bestaat ook een heel kleine geünieerde kerk met enkele priesters en een klooster in de noordelijk gelegen plaats Polotsk, waar de grieks-katholieke heilige martelaar Josef (†1623) bisschop was. Er zijn bovendien Wit-Russische orthodoxen die streven naar een van Moskou onafhankelijke kerk, maar hun inspanningen worden van staatswege gefrustreerd. De registratie van de 'merknaam' Wit-Russisch Orthodoxe Kerk door de 'officiële' Orthodoxe Kerk moet verhinderen dat concurrenten zich die naam toe-eigenen.

Wit-Rusland wordt met harde hand geleid en om die reden zijn de kerken niet vrij naar eigen inzicht activiteiten te ontplooiën. Vooral de katholieke en protestantse kerken hebben te maken met strenge controle van de staatsbureaucratie, maar ook van de Orthodoxe Kerk verlangt de staat een houding van meegaandheid. President Loekasjenko noemt het zijn verdienste dat in zijn land "zelfs geen schaduw" van kerkelijke tweestrijd bestaat (zoals in Rusland en Oekraïne).

Oosters christendom van Eritrea

Eritrea is sinds 24 mei 1993 een zelfstandig land. Twaalf jaar is een korte periode. De cultuur van Eritrea gaat echter terug tot vóór de christelijke jaartelling. Al sinds het begin van de vierde eeuw kent het gebied zijn eigen christendom. De Eritrees-orthodoxe Kerk is nog jonger dan de Eritrese staat en bestaat als zelfstandige kerk pas sinds 1994.

Eritrea en Ethiopië delen een gezamenlijke geschiedenis. Het gebied hoorde rond 300 nC tot het Rijk van Aksoem. Tegenwoordig is Aksoem een stad in het uiterste noorden van het Ethiopië, maar het oude Rijk van Aksoem strekte zich uit tot aan de kust van de Rode Zee. Belangrijk is dat in de eerste eeuwen van de christelijke jaartelling joden vanaf het Arabisch schiereiland waren overgestoken naar het gebied van het huidige Eritrea en Noord-Ethiopië. Via deze immigranten verspreidden zich ideeën uit de joodse religie. Met name het geloof in één God, maar waarschijnlijk ook joodse (reinheids)gebruiken.

Oud christelijk gebied

In 333 strandden christelijke zee-lui uit het antieke Syrië op de kust van Eritrea, waaronder, zo vertelt de deels historische legende, een zekere Frumentius.

Doordat het joodse bijbelse gedachtegoed reeds ingang had gevonden in bepaalde kringen in het Rijk van Aksoem, was er een vruchtbare bodem voor het Evangelie. De heersers werden christen en, zoals dat toen ging, mét hen het hele rijk. Dit christelijke rijk werd later, naar de naam in de Griekse bijbel voor 'zwart Afrika', Ethiopië genoemd, letterlijk vertaald: 'land van de zwarte gezichten'. De naam 'Eritrea' zou pas 1600 jaar later opduiken in de geschiedenis.

Orthodoxe Kerk

Frumentius werd de eerste bisschop van Aksoem. Hij werd in Alexandrië gewijd door St. Athanasius de Grote. Het (in later tijd Koptisch-orthodoxe) patriarchaat van Alexandrië zou steeds bisschoppen van Egyptische afkomst blijven sturen naar wat de orthodoxe Kerk van Ethiopië ging heten.

De eerste orthodoxe patriarch van Eritrea, abune Philippos (r.) ontmoet paus Sjenoeda, Koptisch-orthodox patriarch van Alexandrië in Cairo (Egypte) op 8 mei 1998 (Foto: van Website 'Eritrean Orthodox Church in USA': www.tewahdo.com/).

De Ethiopisch-orthodoxe Kerk had maar één bisschop, een metropoliet, en deze bleef een Kopt tot diep in de 20e eeuw.

Begin 20e eeuw ontstond echter het verlangen naar meer zelfstandigheid. In 1951 werd de eerste Ethiopische metropoliet geconsacreerd. Het was meteen ook het jaar waarin de Ethiopisch-orthodoxe Kerk haar autocefalie uitriep. Enkele jaren later (in 1959) bevestigde het Koptisch-orthodoxe patriarchaat deze metropoliet tot eerste patriarch van de Ethiopisch-orthodoxe Kerk, maar behield voor zijn eigen patriarch het ereprimaat boven de Ethiopisch-orthodoxe patriarch.

Tussen de Kopten en de Ethiopisch-orthodoxe Kerk waren relaties de laatste decennia niet florissant. Er is een oud conflict rond een kloosterverstiging op het dak van de H. Grafkerk te Jeruzalem. Ook een ander voorval riep Koptische bitterheid op. In het communistische tijdperk (1974-1991) koos de Ethiopisch-orthodoxe Kerk zonder het Koptische patriarchaat te raadplegen haar nieuwe patriarch Merkorios (in 1988). Dat was niet conform de afspraken van de autocefalieverklaring in de jaren '50 en bruskeerde het ereprimaat van de Koptisch-orthodoxe patriarch in Alexandrië.

Eritrea

Toen in de 7^e eeuw de islam zich verbreidde vanaf het Arabische

schiereiland, liet dit de kustgebieden van het oude Rijk van Aksoem niet onaangeraakt. Het is het gebied van het huidige Eritrea dat daarmee een sterke invloed vanuit de islamitische wereld onderging binnen het rijk. Naast christenen kwamen er meer en meer moslims in de regio. Hierop verplaatste het machtscentrum van christelijk Ethiopië, erfgenaam van het Aksoemitische Rijk, zich vanuit het noorden naar het binnenland, waar in centraal en zuidelijk Ethiopië een bedreigde, maar stand houdende, christelijke staat bleef bestaan.

Ethiopië is, als enige Afrikaanse land, nooit gekoloniseerd. Eritrea werd echter in de 16^e eeuw onderdeel van het Osmaanse Rijk. Eind 19^e eeuw (vanaf 1889-1890) werd Eritrea een Italiaanse kolonie, maar niet zonder machtsstrijd met het christelijke Ethiopië (dat overigens later slachtoffer van Italië zou worden: Italië bezette het land net voor en in de Tweede Wereldoorlog, van 1935 tot 1941). Het waren deze Italiaanse kolonistoren die het gebied aan het einde van de 19^e eeuw de naam 'Eritrea' gaven. Op basis van de Griekse benaming voor de Rode Zee.

Na 1941, toen Italië werd verdreven uit de Hoorn van Afrika, werd Eritrea bestuurd door Groot-Brittannië, waarna, in 1952, Eritrea deel uit ging maken van een federatie samen met Ethiopië. Ethiopië was van plan om Eritrea te annexeren. Het eerste Eritrese gewapende verzet tegen de groeiende Ethiopische hegemonie ontstond in de tweede helft van 1961. Daarmee was de Eritrese bevrijdingsoorlog

OOSTERSE KATHOLIEKEN VAN ERITREA

Al in de 14^e eeuw zijn er katholieke missionarissen in het oude Ethiopië. Pogingen sinds die tijd om de Ethiopisch-orthodoxen met Rome te verenigen mislukken. De groeiende katholieke bemoeienis in de 17^e eeuw roept verzet op: alle katholieke geestelijken worden vermoord of verjaagd door de Ethiopische heersers. Pas in de eerste helft van de 19^e eeuw druppelen er weer mondjesmaat katholieke missionarissen het land binnen. Als de keizer van Ethiopië in 1889 katholieke missionarissen vrijheid van handelen schenkt in zijn land, en de katholieke kerk daarbij in het gekoloniseerde noorden, in het 'Italiaanse' Eritrea, de vrije hand krijgt, ontstaat er een katholieke kerk, die tot op de dag van vandaag bestaat. De kleine katholieke kerk van de oosterse ritus krijgt vooral vaste voet in wat nu Noord-Ethiopië en Eritrea is

In de Ethiopische eenheidsstaat vormde Eritrea één katholiek bisdom van de oosterse ritus. Bij het uiteengaan van de twee landen (1993), én zelfs tijdens en na het gewapende conflict (1998-2000), blijven de katholieken van Eritrea (oosterse ritus) en van Ethiopië (oosterse én westerse ritus) één bisschopsconferentie vormen. Wel moeten de katholieke bisschoppen van beide landen tijdens de oorlog naar het buitenland om samen te vergaderen en samen te bidden voor vrede. Onder de katholieken uit Eritrea en Ethiopië in Nederland is deze eenheid doorgetrokken; zij vormen één eigen parochie van de oosterse ritus (maar ook bedoeld voor hun katholieken van de Latijnse ritus) in Nederland, met als thuishaven Amsterdam.

Vroeger noemde men de katholieken van de oosterse ritus eenvoudigweg 'Ethiopisch-katholieken'. Een naam die niet meer voldoet aan de huidige situatie, en zeker niet voor de Eritrese katholieken van de oosterse ritus, voor wie het gezien de slechte verhoudingen met Ethiopië niet gewenst is om met de naam 'Ethiopisch-katholiek' te worden aangeduid. Men spreekt thans meer over katholieken van de Alexandrijnse ritus of Ge'ez katholieken, de laatste benaming naar de oude semitische kerktaal van Eritrea en Ethiopië.

tegen Ethiopië een feit (deze zou eindigen in 1991). In 1962 annexeerde Ethiopië Eritrea werkelijk en maakte het tot een Ethiopische provincie.

Verhouding met Ethiopië

De bevrijdingsbewegingen van Eritrea, die met de etnisch verwante groep van de Tigrayers uit Noord-Ethiopië tegen het marxistische regiem in Addis Abeba vochten, haalden in 1991 de overwinning. Het marxistische regiem werd omvergeworpen. Het was het einde van de bevrijdingsstrijd van Eritrea, dat zich in mei 1993 onafhankelijk verklaarde.

De huidige regeringsleiders van Eritrea en Ethiopië waren vrienden van elkaar tijdens de strijd tegen het communistische gezag in Addis Abeba. Maar tussen de voormalige vrienden en de twee landen ontstond allengs verwijdering en vijandschap. Deze vijandschap kwam tot een uitbarsting in een twee-en-half jaar durende grensoorlog tussen 1998 en 2000. Er kwam een grensovereenkomst; de oorlog is voorbij, maar de vijandschap niet. Tussen beide landen zijn de verhoudingen tot op het bot verziekt, en dit heeft zijn weerslag niet gemist op de emigratie. Waar Ethiopiërs en Eritreeërs in

het buitenland tot 1993 dezelfde nationaliteit hadden en - als ze orthodox waren - tot 1994 hetzelfde kerklidmaatschap, is er ook verwijdering ontstaan, hoewel niet altijd (zie hieronder).

Een Eritrees-orthodoxe Kerk

Vanaf 333 ressorteerden de orthodoxe christenen van het huidige Ethiopië en Eritrea beide onder de Ethiopisch-orthodoxe Kerk, die zelf weer onderhorig was aan de Kopten. Historisch gezien staat Eritrea samen met hedendaags Noord-Ethiopië aan de bakermat van de Ethiopisch-orthodoxe Kerk. In de moderne Ethiopische eenheidsstaat vormde Eritrea één bisdom binnen de Ethiopisch-orthodoxe Kerk.

Maar als Eritrea onafhankelijk wordt in 1993 verandert er het een en ander. In juli van dat jaar vragen de Eritrese bisschoppen aan patriarch Sjenoeda van de Koptisch-orthodoxe Kerk auto-

cefalie (volledige bestuurlijke zelfstandigheid) aan voor hun kerk. In september 1993 krijgen men een positief antwoord uit Egypte.

In diezelfde maand komen patriarch Paulos van Ethiopië en aartsbisschop Philippos van Eritrea overeen dat de Eritrees-orthodoxe Kerk een eigen volledig zelfstandige weg zal gaan. Er wordt een overeenkomst getekend (februari 1994, Addis Abeba) die de autocefalie bevestigt van zowel de Ethiopisch-orthodoxe als de Eritrees-orthodoxe Kerk, en waarin het ereprimaat van de Koptisch-orthodoxe Kerk over de oriëntaals-orthodoxe kerken in Afrika wordt erkend. Hierop consacreert patriarch Sjenoeda (in juni 1994) vijf van de tien in opleiding zijnde Eritrese bisschoppen te Cairo. Ook krijgt de Eritrese kerk een eigen patriarch: Philippos.

De Koptisch-orthodoxe Kerk heeft de steeds grotere afstand

die de Ethiopisch-orthodoxen van haar namen, kunnen compenseren door haar grote bemoeienis met de Eritrees-orthodoxe Kerk. Men kan de sporen van die bemoeienis zelfs waarnemen op foto's van Eritrees-orthodoxe geestelijken.

Hun kleding is soms onversneden Koptisch, maar niet zelden vermengd met de oude 'Ethiopische'. Er vindt dus een zekere koptisering plaats in uiterlijkheden, die op verdergaande invloed duidt.

De Eritrese overheid steunde de autocefalie. Zo schiep nationale politiek een eigen Eritrees-orthodoxe Kerk naast de Ethiopische. De Eritrees-orthodoxe Kerk kent in dogma, ritus en kerkelijke taal geen verschil met de orthodoxe Ethiopiërs, en leeft met hen nog steeds officieel in communio. Wel zal dit feit door de kerkpolitieke onenigheden en de voorbije oorlog eerder de trekken hebben van een gewapende vrede, dan van broederlijke liefde.

In Nederland wonen de orthodoxe Eritreeërs meest in Rotterdam en omgeving, waar ze ook hun diensten houden in de Pauluskerk. Orthodoxe Ethiopiërs wonen in ons land in heel de Randstad, waar ze op verschillende plekken samenkomen, vooral in Den Haag. Het wantrouwen tussen orthodoxe Eritreeërs en Ethiopiërs bestaat ook in kerkelijke zin in Nederland. Ze zijn verdeeld en kerken niet of amper bij elkaar. Over landen als Duitsland en België hoort men dat het er anders zou zijn en dat orthodoxe Eritreeërs en Ethiopiërs daar wel samen liturgie vieren.

Leo van Leijsen

CIJFERS EN OVERIGE GEGEVENS OVER ERITREA EN DE BETROKKEN KERKEN

ERITREA

Oppervlakte: bijna 3 1/2 x Nederland
 Bevolking: 4,5 miljoen
 Godsdiensten: Eritrees-orthodox: tussen 40% en 50%; katholiek (oosterse ritus): 5% (andere schatting: tussen 120.000 en 150.000), protestant; 2%; sunni moslim: ± 50%

ETHIOPIË

Oppervlakte: bijna 9 x Eritrea en ± 33 x Nederland
 Bevolking: 68 miljoen
 Godsdiensten: Ethiopisch-orthodox: 35-40%; Moslims: 45-50%; Overigen: 10-20% (waaronder katholieken)

Eritrees-orthodoxe Kerk

Aantal gelovigen: 1.500.000 tot 1.700.000
 Hoofd: abune Antonios, patriarch van Eritrea, zetelend in de hoofdstad Asmara

Ethiopisch-orthodoxe Kerk

Aantal gelovigen: 30 miljoen
 Hoofd: abune Paulos, patriarch van de Ethiopisch-orthodoxe Kerk, zetelend in de hoofdstad Addis Abeba

Katholieke kerk van de Ge'ez ritus (van de Alexandrijnse ritus).

Andere naam: Ethiopisch-katholieke Kerk
 Aantal gelovigen: 200.000 à 300.000
 (waarvan in Eritrea: de helft of meer: 120.000 à 150.000)
 Hoofd: abune Berhane-Yesus Demerew Souraphiel, aartsbisschop van Addis Abeba van de Ethiopiërs, zetelend in de Ethiopische hoofdstad

Bisdommen in Eritrea: 3 (oosterse ritus)
 Bisdommen in Ethiopië: 2 (oosterse ritus); NB Ethiopië heeft nog 8 Latijnse bisdommen

De Opdracht in de Tempel of de Ontmoeting des Heren

Het vieren van een heilsfeit gebeurt in het oosterse christendom uitbundig, in liturgische tekst en in ritueel en tenslotte ook op de icoon die de tekst volgt, het ritueel ondersteunt en het feest verbeeldt. In het volgende schrijven Annette Rijtma en Victoria van Aalst over de 'Opdracht in de Tempel'.

Het woord 'Opdracht' in de naam van de feestdag is enigszins verwarrend. Zowel Maria als Christus werden volgens de christelijke traditie 'opgedragen' in de tempel. De eerste - zo wil de liturgische kalender - op 21 november, de tweede op 2 februari. Het is Christus' Opdracht in de Tempel die centraal staat in dit artikel.

Verwarrender is nog dat volgens de joodse wet de *eerstgeborene* niet 'opgedragen' werd in de tempel, maar geofferd. 'Elke eerstgeborene komt mij immers toe... Zowel van mensen als van dieren. Mij behoren ze toe. Ik ben de Heer' (Num. 3, 13). Het betrof een offer dat afgekocht moest worden met een betaling, vastgesteld op 5 *shekel*. De God van Abraham verlangt immers geen mensenoffers (vgl. Gen 22: offer van Abraham). Het afkoopoffer diende bovendien niet na 40 dagen, maar een *maand* na de geboorte gebracht te worden.

Het dieroffer, dat in de vorm van twee duiven ook getoond wordt op de icoon, is een andere wetsverplichting van het Oude Verbond: 40 dagen na het ter wereld brengen van een manne-

lijk kind diende in de tempel een offer van een eenjarig lam en een jonge duif gebracht te worden om de moeder te reinigen; had zij een dochter gebaarnd dan stond daar een periode van 80 dagen voor. Als de ouders tot de minder draagkrachtigen behoorden, dan werd een offer van twee duiven voldoende geacht.

Lukas voert een niet bestaende wet in wanneer hij zegt dat *ieder* mannelijk kind in de tempel aan de Heer toegewijd/opgedragen moet worden. Mocht Lukas het afkoopoffer voor de eerstgeborene voor ogen hebben gestaan, dan klopt het aantal dagen vanaf de geboorte niet. In het bovenstaande zagen we dat dit een maand had moeten zijn; het getal 40 verwijst alleen naar de periode die hoort bij het reinigingsritueel van de moeder. Lukas heeft dus twee gebeurtenissen op één dag geplaatst en over *shekels* rept hij niet! Hij houdt het bij de twee duiven, die, alweer, alleen verwijzen naar de reiniging van de moeder.

Het ijkpunt van de feestdagencyclus van Christus is zijn Geboorte op 25 december. De reiniging van de Moeder Gods en

daarmee Christus' Opdracht in de Tempel wordt feestelijk herdacht op 2 februari, 40 dagen na de geboorte van het Kind. Deze data gelden nog steeds voor de meeste christelijke kerken. In een aantal oosters-orthodoxe kerken bleef men - ook na de invoering van de Gregoriaanse kalender voor civiele zaken - de oude Juliaanse kalender gebruiken voor de bepaling van de feestdagen (zie het artikel van J. Meijer op pp. 1-4). Dit betekent dat bijvoorbeeld in de Russisch-orthodoxe Kerk Christus' Opdracht in de Tempel gevierd wordt op 15 februari volgens onze Gregoriaanse kalender, wat 2 februari is in de Juliaanse kalender.

In plaats van Opdracht wordt ook wel van 'Ontmoeting' gesproken. De Griekse naam voor de 'Opdracht van de Heer in de Tempel' is *Hypapante*, de Russische naam *Sretenie*, beide betekenen 'ontmoeting'. Christus ontmoet in de tempel, het heiligdom van zijn Vader, Simeon en Anna, en door hen zijn gehele volk. De *Hypapante* of *Sretenie* is zowel in Christus' als in Maria's feestdagencyclus in de Byzantijnse traditie een van de grote feesten.

De plaats van de Opdracht in de Tempel in het Lukasevangelie is opvallend. Het moet wel om een blijde, lichte gebeurtenis gaan zoals die beschreven wordt tussen twee lofprijzingen in, die van Maria op haar ongeboren kind enerzijds en die van de oude Simeon in dankbaarheid aan zijn Heer anderzijds (Lk 1, 46-55, 'Magnificat', resp. Lk 2, 29-32). Omdat Simeon in zijn lofprijzing Christus als 'het licht tot verlichting der heidenen' aanduidt,

wordt het feest in Nederland ook wel 'Maria Lichtmis' genoemd. De gelovigen gaan in de westerse traditie met brandende kaarsen naar het altaar en bezingen Christus als het Licht.

Drie scènes

De icoon volgt de woorden van Lk 2, 22-39, op de voet. Wanneer wij het beeld, zoals gebruikelijk, van links naar rechts lezen, zien wij achtereenvolgens:

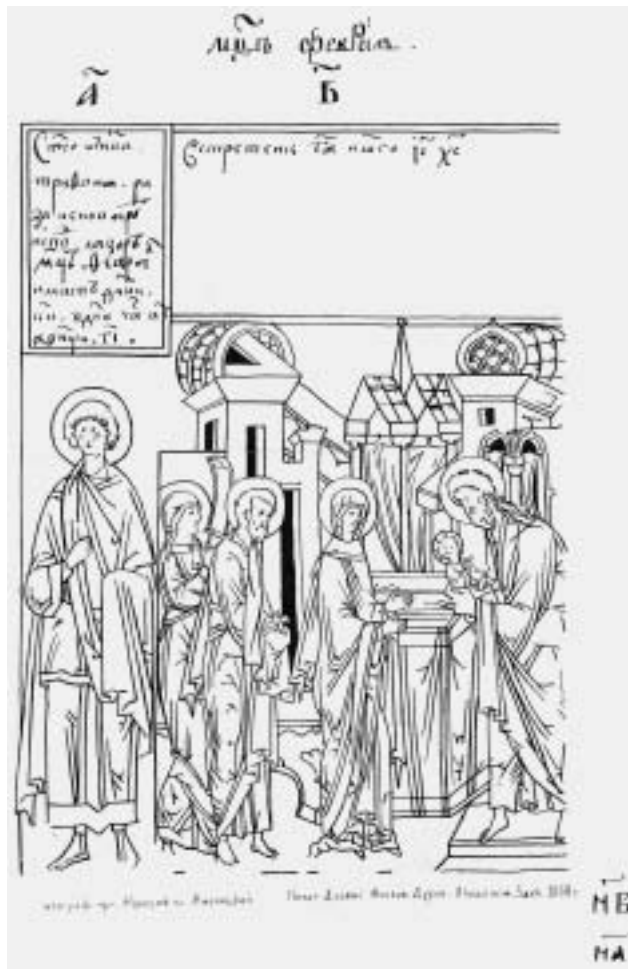
1. twee duiven in de handen van Jozef, die, zoals in het bovenstaande al besproken is, staan voor de reiniging van de Moeder Gods; 2. de toewijding van hun 'kind van het mannelijk geslacht' aan de Heer volgens 'de Wet des Heren' (zoals we hierboven al zagen, is dit gebruik niet bekend uit de Wet of enig ander joods geschrift), en 3. de ontmoeting van Jezus met de uitverkorenen, Simeon en Anna.

Jezus wordt binnengedragen in de tempel, het huis van zijn Vader, dit in overeenstemming met de profetie van Maleachi 3,1: 'Opeens zal Hij naar Zijn tempel komen, de Heer naar wie jullie uitzien'. Simeon had zijn hele leven al uitgezien naar de komst van zijn Heer. Lukas vertelt dat de heilige Geest hem had geopenbaard dat hij niet zou sterven voordat hij de messias had gezien. Dit moment is nu aange-

broken. Op de eerbiedwaardige leeftijd van 112 jaar (volgens het Evangelie van pseudo-Mattheüs 15,2) krijgt hij eindelijk zijn

De icoon legt één moment van een doorlopende handeling vast. Figuren zijn net tot stilstand gekomen, hebben de armen nog

uitgestrekt of zijn gevangen in hun loop. Alle figuren delen in de heiligheid van de gebeurtenis en zijn voorzien van een aureool. De vrouwen in de scène hebben hun hoofd bedekt. De mannen zijn blootshoofds om redenen die door Paulus gegeven worden in zijn brieven: 'Iedere man die met bedekt hoofd bidt of profeteert, maakt zijn hoofd te schand' en 'Een man mag zijn hoofd niet bedekken omdat hij Gods beeld en luister is' (1 Kor 11, 3-4 resp. 1 Kor 7).

Tekenvoorbeeld van Christus' Opdracht in de Tempel uit de Stroganov-handleiding voor icoonschilders.

Heer te zien, die weliswaar klein, teer en kwetsbaar is, maar desondanks onmiddellijk door hem en ook door Anna herkend wordt. Anna, de dochter van Fanuel, is al 84 jaar weduwe en 'nooit verliet ze de tempel, maar diende God dag en nacht onder vasten en bidden' (Lk 2,37 en ps-Mt 15; volgens andere vertalingen van Lk 2,37 is ze 84 jaar oud).

het Christuskind. De daaropvolgende in rangorde bevindt zich aan de rechterkant van de hoofdpersoon (voor de beschouwer links), hier de Moeder Gods. De belangrijke plaats ter rechterzijde vinden we terug in de bijbel waar Christus zegt dat Hij zetelt aan de rechterhand van zijn Vader (bv.: 'Vanaf nu zult u de Mensenzoon zien zitten aan de

Christus' Opdracht in de Tempel (1408, schilder: Andrej Rublev of een leerling uit zijn zeer nabije omgeving. Thans in het Russisch Museum te Sint-Petersburg). De icoon is enigszins beschadigd, waardoor de in het artikel genoemde verhoging van twee treden (rechtsonder) minder duidelijk zichtbaar is (Foto: dia-archief Brediusstichting).

rechterkant van de Machtige', Mt 26,64). De derde plaats in termen van belangrijkheid neemt de figuur aan de linkerkant in (voor de beschouwer rechts), hier dus Simeon. Jozef wordt door de iconograaf belangrijker geacht dan Anna want hij staat rechts van Christus en zij links. De weergave van Anna, geheel en profiel, benadrukt dit nog.

Plaats van handeling

Helemaal op de achtergrond van de icoon is een lagere muur te zien, de stadsmuur, waarmee aangegeven wordt dat de scène zich afspeelt binnen een stad, hier Jeruzalem. De gebouwen aan weerszijden voor deze muur, bovendien nog met elkaar verbonden door een velum, een rode doek, duiden iconografisch aan dat de scène zich binnenshuis, hier in de tempel, afspeelt. Boven het altaar staat het *ciborium* (=baldakijn). De zuilen ervan zijn vaak wat merkwaardig getekend, daar zij het altaar niet mogen oversnijden. De figuren van de voorstelling mogen dit wel. Het altaar met overkapping stelt het binnenste van de tempel voor. Het altaarkleed is rood, de kleur die verwijst naar de offerdood van Christus. Hiernaar verwijst ook Simeon als hij tegen Maria zegt: 'en zelf zult u als door een zwaard doorstoken worden' (Lk 2, 35). De offerdood wordt nog eens te meer voorspeld door de plaats van het Kind boven het altaar, de offerplaats in de tempel van Jeruzalem.

De figuren

Jozef, die zijn handen uit eerbied bedekt heeft, draagt de offergave der armen, een koppel witte dui-

ven. Wit is de symbolische kleur van de onschuld en de reinheid. Ook de kleur van de doek waarmee Simeon zijn handen bedekt, is wit. Evenals Jozef houden de Moeder Gods en Simeon de handen eveneens eerbiedig bedekt. Het eerbiedig bedekken van de handen is ontleend aan het Byzantijnse hofceremonieel dat de afstand tussen de keizer en zijn volk benadrukt: de keizer mocht niet met ontblote handen aangeraakt worden en de handen dienden bedekt te zijn bij het geven aan of het ontvangen van geschenken van de keizer.

Waarom er juist *twee* duiven geofferd moesten worden, is een vraag die tot veel speculaties geleid heeft. Zij worden o.a. geïnterpreteerd als het joods-christelijke en het heidens-christelijke deel van het Godsvolk (Lk 2, 32), en ook wel als het Oude en het Nieuwe Verbond.

De Moeder Gods draagt - zoals gebruikelijk (zie vorige Pokrof 51 [2004], nr. 5, p. 12) - haar purperode *maphorion* dat ook haar hoofd bedekt. Haar armen zijn nog uitgestrekt, omdat zij haar zoon net heeft gegeven aan Simeon, die met Anna aan de andere kant van het altaar staat. De rechtvaardige en vrome Simeon herkende de toekomstige grootheid van het kind, dat hij op de icoon op zijn handen draagt. Dit heeft hem het epitheton 'de Godsdrager' opgeleverd. Hij wordt in de oosterse kerk beschouwd als een groot profeet, omdat hij God gezien heeft, soms zelfs als een groter profeet dan Mozes die God alleen maar had gehoord (vgl. Ex 3, 4-6).

De door ouderdom kromgebogen profeet Simeon staat op een ver-

hoging van twee treden, waardoor zijn eerbiedwaardige positie nog benadrukt wordt. In eerbied buigt hij zich over het Kind.

De iconografie maakt duidelijk onderscheid in rangen en standen: Anna is wel voorzien van een aureool, maar deelt niet in Simeons hoge eerbiedwaardigheid; zij staat achter de verhoging. Op enkele iconen van later datum is dit nog eenduidiger uitgedrukt: Anna is een plaats helemaal links in het beeld achter Jozef toebedeeld.

Soms houdt Anna een uitgerolde tekstrol in de hand waarop staat: 'Het Kind heeft hemel en aarde gemaakt.' Op onze icoon is de rol niet geopend en wijst Anna op het Kind alsof ze hetzelfde wil zeggen.

In de eredienst van 3 februari, de feestdag ('synaxis') van Simeon en Anna, wordt het roerende en menselijke verzoek van Simeon gelezen: 'Mijn verlosser, ... veroorloof mij, Uw dienaar, te vertrekken, want ik ben afgetobd door de letter van de wet en neergebogen door de hoge ouderdom.' En hiermee begroet Simeon het licht van het Nieuwe Verbond.

Het licht dat hartje winter geboren werd, manifesteert zich aan de vooravond van de lente. Een nieuwe lente, een nieuw begin!

Annette Rijtma en
Victoria van Aalst

Annette Rijtma is kunsthistorica met bijzondere belangstelling voor de iconografie van met name de oosters-christelijke kunst. Victoria van Aalst is slaviste en directeur van de A. A. Brediusstichting te Hernen.

RUSLAND ERKENT KATHOLIEK BISDOM SARATOV

De Russische Federatie heeft het rooms-katholieke bisdom van Sint Clemens van Saratov wettelijk erkend. In februari 2002 werd dit bisdom in het Wolga-gebied samen met drie andere bisdommen in Rusland opgericht door paus Johannes Paulus II. Dat leidde tot een diepe crisis in de betrekkingen tussen het Vaticaan en de Russisch-orthodoxe Kerk, die oprichting van de bisdommen beschouwde als katholieke zieltjeswinnerij. Bisschop Clemens Pickel van Saratov is verheugd over de erkenning: "Nu hebben we het recht om gasten uit het buitenland te ontvangen, structuren op te zetten en kerken te bouwen. We zijn immers rechtspersoon geworden." Het aartsbisdom Moeder Gods van Moskou werd vorig jaar al erkend. Verwacht wordt dat de Russische staat de overige twee bisdommen binnenkort ook zal erkennen. *(KatholiekNederland.nl)*

TIENDE VERHUIZING ORTHODOXE PAROCHIE AMERSFOORT

De kleine geloofsgemeenschap van de Orthodoxe Parochie van de heilige Cornelius de Hon-

derdman in Amersfoort moet voor de tiende keer in 23 jaar verhuizen. De gemeenschap met haar Nederlandstalige oosters-orthodoxe liturgie moet op zoek naar nieuw onderdak, omdat de eigenaar van de kerkruimte die men huurde het kerkgebouw heeft verkocht. Priester Stephan Bakker: "Het wordt tijd dat er rust komt en we een vaste plek vinden." Kort voor het verstrijken van de huurdatum bleef hij optimistisch: "Ik ben ervan overtuigd dat er een oplossing komt." Onder meer vanwege het gebruik van een iconostase in de liturgie is de zoektocht naar nieuwe kerkruimte niet gemakkelijk. *(RKNieuws.net)*

VOORBEREIDING ECHTGENOTES GRIEKSI-ORTHODOXE PRIESTERS

De Grieks-orthodoxe Kerk gaat haar priesters helpen bij het zoeken van een geschikte levenspartner. De kerk heeft een comité opgericht dat zich zal buigen over pastorale methodes voor het werven en voorbereiden van echtgenotes. De Grieks-orthodoxe Kerk kent geen verplicht priesterceelibaat, maar dringt er wel op aan dat priesterkandidaten getrouwd zijn voordat ze worden gewijd. Veel vrouwen laten zich echter afschrikken

door de strenge kledingvoorschriften, terwijl anderen die wel de stap zetten gefrustreerd raken omdat hun status niet overeenkomt met hun verwachtingen. Het aantal echtscheidingen bij orthodoxe priesters is hoog. De Grieks-orthodoxe Kerk wil kandidaat-priestervrouwen beter voorbereiden. Nieuw is het voorstel om voortaan Grieks-orthodoxe priesters toe te staan om te hertrouwen. In de oosterse Orthodoxie is het voor lekegelovigen na een stukgelopen huwelijk om pastorale redenen, zij het onder strenge voorwaarden, mogelijk om te hertrouwen voor de kerk. De huwelijksdienst geschiedt dan als regel zonder het indrukwekkende kroningsritueel en heeft een element van boete in zich. Priesters en priestervrouwen die of door de dood van hun partner of door scheiding alleen komen te staan, kunnen volgens het orthodoxe kerkelijke recht niet hertrouwen. *(RKNieuws.net)*

VIJFTIG JAAR DIENSTWERK HOOFD ORTHODOXE KERK BELGIË

Eind november 2004 vierde de Orthodoxe Kerk in België de vijftigste verjaardag van het dienstwerk van metropoliet Panteleimon van België,

exarch van Nederland en Luxemburg van het oecumenische patriarchaat van Constantinopel. Bij de plechtigheid waren ook de Belgische katholieke bisschoppen vertegenwoordigd.

Panteleimon Kondoyannis werd geboren in Chios in 1935. Op 22 december 1982 werd hij metropoliet van België en exarch van Nederland en Luxemburg. Al enkele weken na zijn intronisatie nodigde hij voor het eerst de Russische aartsbisdom van België, mgr. Basile Krivocheine, en alle orthodoxe priesters en diakens uit voor een gezamenlijke viering van de Zondag van de Orthodoxie. Dit is nog steeds de belangrijke jaarlijkse ontmoeting van alle orthodoxen in België. Momenteel telt zijn aartsbisdom 8 westerstalige parochies: Amersfoort, Gent, Eindhoven, Kortrijk, Brugge, Oostende Namen en Brussel. Daarnaast is er ook het klooster van de Geboorte van de Moeder Gods in Asten. *(RKNieuws.net)*

IRAKESE AARTSBISSCHOP POSITIEF OVER VERKIEZINGEN

De media hebben veel aandacht voor aanslagen op christenen in Irak en de algehele ontredde- ring van het land. Volgens aartsbisschop Louis Sako,

aartsbisschop van de Noord-Irakese stad Kirkuk, geven westerse media door hun eenzijdige aandacht een vertekend beeld. Hij wil het beeld bijstellen:

"Niet overal is er moord en doodslag. Er zijn veel positieve dingen gaande in Irak. De universiteiten functioneren, de scholen zijn geopend, de mensen begeven zich gewoon op straat."

De Chaldeeuse prelaat zegt dat de bevolking van Irak zeer optimistisch is over de aanstaande verkiezingen in januari 2005, omdat deze "de nationale eenheid ten goede komen."

(RKNieuws.net/Zenit)

STRIJD IN MOSUL

Op 7 december bliezen terroristen het bisschoppelijk paleis in de Noord-Irakese stad Mosul op. Ook een Armeens-katholieke kerk was doelwit van een bomaanslag. Gewapende mannen vielen de gebouwen binnen, verjoegen de aanwezigen en lieten explosieven afgaan die grote schade toebrechten. Niemand raakte gewond. Ze hebben "het mooiste symbool van de Chaldeeuse Kerk in heel Irak" verwoest, zei de Chaldeeus-katholieke patriarch Emmanuel III Delly van Babylon, zetelend in Bagdad, "Christenen maken zich steeds meer zor-

gen over dit soort geweld dat steeds weer toeslaat." De patriarch vreest dat de Iraakse regering de christenen niet afdoende kan beschermen tegen de terreur. De spanningen in Mosul, waar een groot deel van de Irakese christenen woont, namen eind 2004 toe. Opstandelingen plunderden politie-bureaus huizen en namen enkele wijken onder controle. Het merendeel van de christelijke families vluchtte weg uit Mosul naar nabijgelegen dorpen, richting het noorden, of naar het buitenland.

(KatholiekNederland.nl/MissieInteractie)

ORTHODOX-KATHOLIEK THEOLOGISCH VERZAMELWERK

Het Russisch-orthodoxe patriarchaat van Moskou en het Vaticaan hebben de publicatie aangekondigd van een zeventalig verzamelwerk met werken van oosters-orthodoxe en rooms-katholieke theologen uit de negentiende en twintigste eeuw. Het project heeft de steun van de paus en de Russisch-orthodoxe patriarch Aleksij II. De gemeenschappelijke publicatie lijkt een teken te zijn dat er vooruitgang zit in de relaties tussen beide kerken.

(Nieuwsbrief Kerknet Vlaanderen)

ORTHODOXE KERK IN IJSLAND

Het Russisch-orthodoxe patriarchaat in Moskou heeft bekendgemaakt dat er een eerste orthodoxe kerk gebouwd zal worden in IJsland. De eerste steen voor het gebouw zal ter beschikking gesteld worden door de Russisch-orthodoxe gemeenten van Reykjavik. Eind 2004 werd de eerste orthodoxe priester naar de gemeente op het Scandinavische eiland gestuurd. Hij heeft de zorg voor ongeveer 500 orthodoxe gelovigen, Russen, Bulgaren en Serviërs.

(RKNieuws.net)

PELGRIMEREN NAAR H. LAND

Van 10 tot 13 januari bracht een delegatie van Europese bisschoppen een bezoek aan Jeruzalem. De bisschoppen wilden er hun solidariteit mee uitdrukken met het Heilig Land. De voorbije maanden hebben vooral Franse en Italiaanse bisschoppen opgeroepen om opnieuw op bedevaart te gaan naar het Heilig Land. Zo willen zij de christelijke bevolking, die massaal dreigt te emigreren, een hart onder de riem steken en tegelijk bijdragen aan vrede. Verschillende christelijke leiders waarschuwden in hun kerstboodschap dat het christendom in de regio met uitsterven be-

dreigd is door de exodus die het gevolg is van de rampzalige economische situatie en het aanhoudende geweld. Van 21 tot 29 december maakte een Pax Christi groep van Nederlandse en Engelse pelgrims een solidariteit-spelgrimage naar Bethlehem (zie p. 16).

(RKNieuws.net)

AARTSBISSCHOP IN IRAK ONTVOERD

Op 17 januari is de aartsbisschop van de Syrisch-katholieke gemeenschap in Mosul, Basile Georges Casmoussa (66), korte tijd ontvoerd. Casmoussa werd voor zijn kerk door gewapende mannen in een auto gesleurd en meegenomen. Dat vertelde patriarch Emmanuel Dely van de Chaldeeuse Kerk in Bagdad. Dely bracht het Vaticaan op de hoogte van de ontvoering. Dit veroordeelde de ontvoering scherp als "een daad van terrorisme". Binnen 24 uur kwam Casmoussa weer vrij. De ontvoerders hadden een losgeld van 200.000 dollar geëist, maar dit werd niet betaald verklaarde de vicaris-generaal van het Syrisch-katholieke aartsbisdom. De ontvoering wekte verbazing bij het Vaticaan, "omdat de aartsbisschop zeer geliefd was bij zowel christenen als moslims," aldus een woordvoerder.

(KatholiekNederland.nl)

*Kinderen verkopen kruiden op de plek waar een bedrijf goederen over een wegblokkade takelt.
(Foto: Pax Christi)*

Pelgrimage naar Palestina

Tijdens een kerstuitzending van KRO Kruispunt in 2003 deed de gardiaan van het rooms-katholieke Franciscaner klooster dat toezicht houdt op de Geboortekerk in Bethlehem een dringende oproep aan christenen om volgend jaar weer te pelgrimeren naar de stad. Gied ten Berge van Pax Christi nam de handschoen op. Met een groep van 37 pelgrims vertrok hij op 21 december voor een achtdaagse 'verticale' en 'horizontale' pelgrimage.

De verticale dimensie van de pelgrimage verwijst naar de spirituele dimensie die elke bedevaart rijk is. De horizontale dimensie bestond uit ontmoetingen met mensen en organisaties. Ten Berge: "We overnachtten bij christelijke Palestijnen thuis en kregen zo uit de eerste hand te horen hoe het dagelijkse leven van de mensen eruit ziet." De verhalen maakten veel indruk. "Tijdens het diner op Kerstavond zat ik naast een man die vertelde dat twee jaar geleden zijn auto onder vuur werd genomen door het Israëlische leger, dat dacht dat hij van Hamas was. Hij overleefde met acht kogels in zijn lijf. Zijn twaalfjarige dochter, die bij hem in de auto zat, overleefde de kogelregen niet."

Palestijnse christenen

Oosterse christenen en westerse christenen, het onderscheid maakt in dit geval niet zo bar veel uit. De Palestijnse samenleving, waar christenen een slinkende minderheid vormen, brengt net als elders in het Midden-Oosten

oosterse en westerse christenen bij elkaar. Al jaren ligt het christelijkste stadje van de Palestijnse Gebieden, Bethlehem, er met Kerstmis uitgestorven bij.

Na de Tweede Wereldoorlog vormden christenen ongeveer 90% van de bevolking van Bethlehem. Nu is dat nog slechts 40%. Het heeft te maken met de vluchtelingen van twee oorlogen, de toestroom van Palestijnse moslims van het platteland, die naar de steden trekken vanwege de vele Israëlische wegblokkades en confiscaties van grond, en de emigratie van kansrijke christenen. Ten Berge: "De christenen die achterblijven staan onder grote druk. Ze maken zich grote zorgen dat er over twee decennia geen christenen meer wonen in Bethlehem. Dat is in al die 2000 jaar nog niet voorgekomen."

De pelgrims verplaatsten zich enkele dagen in het dagelijkse leven van de Palestijnse bevolking. Voor de 'dagtochtjes' huurde men daarom een bus met een Palestijns nummerbord. De Nederlandse pelgrims stonden dus mét

de Palestijnse weggebruikers langdurig voor de vele checkpoints van het Israëlische leger te wachten. Ten Berge: "Met een Israëlische bus kun je een mooi gestroomlijnde pelgrimsreis maken. Zo bewegen de Israëlische settlers zich over de snelwegen. Maar met een Palestijns nummerbord mag je niet op alle wegen komen en ook zijn sommige afslagen naar steden verboden terrein." De pelgrimage werd daardoor een tocht met hindernissen. Zodra de militairen echter in de gaten kregen dat het om buitenlanders ging, volgde een voorkeursbehandeling.

Het perspectief voor de Palestijnse moslims en christenen is somber. Met als voorlopige dieptepunt: de bouw van de muur, waarmee Israël zich beveiligd tegen aanslagen. Een partner van Pax Christi in de regio probeert overigens te voorkomen dat de muur vol wordt geschreven met gefrustreerde graffiti en stimuleert bezoekers tot creatieve schilderijen. Ook de Nederlandse pelgrims namen een stukje voor hun rekening. Een jong meisje had een doorkijk geschilderd op de muur, waardoorheen een landschap zichtbaar werd met vogels. Een van de pelgrims schilderde geweren met bloemen uit de loop. Zelf kalkte Ten Berge enkele leuzen op de muur die hij zich herinnerde van de Berlijnse Muur, zoals: "Das Geheimniss der Menschlichkeit is das schwerste zu besiegen".

Multireligieuze nationale staat

Doel van de solidariteitspelgrimage was de Palestijnse christenen een mentale steun in de rug

te geven door te laten zien dat men zich echt wilde inleven en echt wilde meeleven. Ten Berge is tevreden: “De mensen weten dat er hier mensen zijn die hun situatie aan den lijve hebben willen ervaren. Zij weten nu: deze mensen hebben het begrepen. We hebben laten merken dat we het ons aantrekken.”

Ten Berge: “Het is belangrijk te weten dat er christelijke groepen zijn met een Arabische identiteit. Ook in het Westen wordt vaak gedacht dat elke Arabier moslim is, maar de werkelijkheid is veelzijdiger.” Christenen zijn volop geëngageerd in de Palestijnse beweging en hebben een constructieve bijdrage aan de ontwikkelingen in de regio. Ten Berge omschrijft ze politiek als ‘seculiere nationalist’: “Als minderheidsgroepering hebben christenen, zoals ook in Indonesië en Irak, grote affiniteit met de idee van de seculiere nationale staat, waar meer religies naast elkaar kunnen bestaan. Op die manier voegen ze wezenlijk iets toe aan de Palestijnse nationale beweging”.

“Moslims kunnen vanuit het overwicht van hun grote getal makkelijker uitgaan van een overeenkomst tussen de staatsidentiteit en de islamitische identiteit en dat is niet goed.”

Tot nu toe is het Palestijnse nationalisme een seculier nationalisme. Totdat Israël hem veroordeelde tot een verblijf in zijn hoofdkwartier in Ramallah was Arafat elk jaar aanwezig bij de nachtmis in de Geboortekerk. En deze keer was Mahmoud Abbas (Abu Mazen), inmiddels president, er op zijn beurt bij. “De Palestijnse staat heeft baat bij

een multireligieuze identiteit om de idee te versterken dat het geen conflict is tussen moslims en joden, maar tussen Palestijnen (moslims én christenen) en de Israëlische staat,” aldus Ten Berge.

Fragiel samenleven

Het samenleven van Palestijnse christenen en moslims ondertussen is fragiel vreedzaam. Ten Berge vertelt hoe christenen een huis verhuurden aan moslims. Er zat een stuk grond bij dat de huurders gingen bewerken, terwijl de christelijke verhuurder er een ander huis wilde bouwen voor verhuur. Het kwam tot een rechtszaak en de verhuurder zag zich ter wille van de lieve vrede gedwongen het huis te schenken aan de islamitische bewoners, om het stuk land te behouden. “Dat zet kwaad bloed onder de christenen,” zegt Ten Berge, die er aan toevoegt dat de Palestijnse Autoriteit juridisch niet sterk functioneert. Spanningen zijn er onder meer, omdat de christenen van een meerderheidsgroep een minderheidsgroep worden. Maar men heeft geen behoefte om de conflicten uit te spreken en probeert de relaties goed te houden. Daar hebben beide groepen belang bij, omdat tegenstellingen de Israëlische politiek in de kaart zouden spelen.

Uitkomst

Kerkelijke leiders als Michel Sabbah, Latijns patriarch van Jeruzalem en internationaal voorzitter van Pax Christi, spreken zich uit tegen de bezetting en tegen de Israëlische muur. Over het algemeen zijn zij het erover eens dat er een twee-statenoplossing moet komen. Twee

staten met één hoofdstad: Jeruzalem. En met drie religies die in een raad van religies de heiligdommen in de stad gezamenlijk beheren. “Dat is communis opinio onder religieuze leiders; moslims, christenen en enkele joodse religieuze leiders.” Maar een oplossing lijkt ver weg. “Sommigen zeggen dat de huidige situatie alleen maar het einde van de Palestijnse staat kan betekenen, maar anderen wijzen op het demografische overwicht van de Palestijnen.” Ten Berge: “Uiteindelijk lijkt de huidige situatie economisch voor niemand houdbaar. Het demografische overwicht van de Palestijnen en hun economisch noodzakelijke arbeidskracht zal ten slotte dit systeem van apartheid ondermijnen.” Op de lange termijn kan de huidige situatie niet voort blijven duren. Ten Berge: “Zowel de Israëlische bestuurders als de Palestijnse bestuurders zijn oud en kunnen, van Palestijnse zijde, nog verwijzen naar 1948 toen ze moesten wonen in tenten van de VN. Ook Arafat was van die generatie.” Maar inmiddels zijn er jongere generaties die het volgens Ten Berge prima zouden vinden als er een vergelijk zou kunnen komen. “Maar dan moeten de sterren goed staan.” Toch: “De huidige situatie met die muur zal uiteindelijk niet houdbaar zijn. Op de lange duur willen mensen zo niet met elkaar leven. Zeker niet als het ook economisch erg hinderlijk wordt.”

Daphne van Roosendaal

Daphne van Roosendaal is medewerker voorlichting en publiciteit bij de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

De roep van de Mongolen

De Eurazische beweging in het Russische denken

Na de Russische Revolutie (1917) ontstond, met name in Russische emigrantenkringen, het eurazisme, een vooral filosofische beweging die tegenover het Westen de eigen identiteit van Rusland probeerde te plaatsen. Vooral Jakobson en Trubetskoj waren toenmalige vertegenwoordigers van dit denken. Reeds eind jaren '20 was de beweging grotendeels doodgebloed. Vanaf 1991, na de perestrojka (1987-1991), werd het eurazische gedachtegoed gedeeltelijk nieuw leven ingeblazen. Dolf Bruinsma beschrijft de grote lijnen van het eurazisme tot de dag van vandaag.

Tussen de papieren uit mijn studietijd vind ik nog een artikel van Roman Jakobson waarin hij in niet meer dan dertien pagina's de structuur van het Russisch werkwoordstelsel behandelt. Dit artikel, een wonder van beknoptheid, maakt deel uit van de bagage van de studenten Slavische taalkunde. Vermaard is ook een werk van vorst N.S. Trubetskoj over de fonologie, een onderdeel van de klankleer. Beide geleerden, geëmigreerde Russen, maakten in de jaren twintig van de vorige eeuw deel uit van de Praagse School. Minder bekend zijn hun filosofieën over de toekomst van Rusland, zijn betrekkingen met de rest van het Aziatische continent en de betekenis daarvan voor de mensheid. Met name Trubetskoj wordt beschouwd als een van de inspiratoren van de zogeheten eurazische beweging.

Identiteitsvraag

Een grondvraag van het Russische wijsgerige denken - wie

zijn wij? - is al van belang sedert de eerste confrontatie met het Westen. Deze grondvraag speelt nog steeds een grote rol, sinds de Sovjet-Unie weer Rusland werd (1991), bij de pogingen het land op orde te krijgen en een plaats te geven in de wereld. Eigenlijk heeft het zoeken naar een volksidentiteit en de opvatting van het beeld van een land als een persoonlijkheid wortels in de Romantiek.

De periode na 1991 is te vergelijken met die van na de Eerste Wereldoorlog en de Russische Revolutie. Groepjes intellectuelen dachten na over Rusland, probeerden de gebeurtenissen van 1917 te interpreteren, en zochten naar een stellingname tegenover het bolsjewisme. Een opvallende stroming hierin was die van het eurazisme, het *evrazijstvo*.

Azië en Byzantium

N.S. Trubetskoj nam niet aan dat er zoiets bestond als een Slavisch karakter. Polen, Tsjechen, bewoners van de Balkan en enkele

andere volksgroepen hebben toevoeging iets gemeenschappelijks in hun talen, maar tussen een Bulgaar en een Tsjech gaapt een even grote kloof als tussen een Spanjaard en een Duitser. Wel zag Trubetskoj overeenkomsten tussen de Russen en de Aziaten. Zo merkte hij op dat sommige woorden uit hun talen op spiritueel gebied met elkaar verwant waren. Het Russische woord voor God (*bog*) zou vergelijkbaar zijn met een Perzisch woord daarvoor (*bagh*), wat zou kunnen wijzen op een vergelijkbaar godsbegrip. Roman Jakobson zag in de jaren '30 allerlei overeenkomsten tussen Slavische en Aziatische talen. Het cyrillische schrift was volgens hem het meest geschikt om die bijzonderheden weer te geven. Stalin was een enthousiast aanhanger van die laatste gedachte.

Trubetskoj vond dat het contact met Byzantium bepalend was geweest voor een Eurazische identiteit.

Over de invloed van Byzantium werd en wordt verschillend gedacht. Westers georiënteerde Russische schrijvers - van Tsjaadajev tot Brodskij - vonden deze ronduit schadelijk. Trubetskoj echter spreekt van een religieuze en artistieke verrijking. Ook over de Tataarse overheersing - van 1240 tot 1480 - dacht hij anders dan de westers georiënteerde schrijvers. Het Moskovische Rusland tijdens Ivan IV, de Verschrikkelijke, was volgens hem niet een voortzetting van het oude Kievse Rusland, maar juist van de Mongoolse tijd zelf. Rusland heeft zich niet van het Tataarse juk bevrijd, maar is geboren dankzij dit juk. Het Rusland van Ivan IV

is als het ware de Horde van de Mongolen, gerussificeerd en gebyzantiniseerd.

Wat is dan de houding tegenover het Latijnse Westen? In het algemeen is er een behoefte zich tegen het westerse christendom af te zetten.

Bij de eurazisten en hun voorgangers, de slavofielen, zien we steeds weer het streven naar een proces waarin de wereld overgaat in één breed gedragen en auto-cratisch geregeerde religieuze gemeenschap. Dit streven staat haaks op de westerse tendens om het persoonlijke te cultiveren en een scheiding aan te brengen tussen het religieuze en het profane, tussen kerk en staat. Dat er dan over democratie verschillend wordt gedacht moge duidelijk zijn.

Het is niet toevallig dat 'byzantinisme' bij de westerling een negatieve bijklank heeft. De betekenis van 'byzantijs' is dan 'verfijnd' en 'slaafs vormelijk', en 'byzantinisme' staat dan voor 'slaafse eerbied voor de meerderen'.

Binnen het eurazisme echter heeft het byzantinisme meer de inhoud van een rechtsopvatting. Dit verschilt van de westerse, Romeinse rechtsopvatting, waar de macht van de vorst beperkt wordt gehouden en waar de nadruk ligt op rechtszekerheid en bescherming tegen willekeur. Deze rechtsopvatting houdt zich buiten iedere moraal. In Russische ogen staat deze manier van denken los van Gods genade. De praktijk van de westerse, Romeinse rechtsopvatting is volgens hen er een van *verdeel en heers*, een pluralisme dat tot anarchie leidt.

'Russische waarheid'

M.V. Sjachmatov (1881-1943) ging in op de *zakon*, het recht zoals dat van oudsher geldt en dat van God komt. Hij schetst een ontwikkeling van de Kievse tijd toen het heldendom van de vorst gold, via de Tataarse tijd - met de vorst als martelaar - tot de tijd van het Moskovische

Engelstalige uitgave van Trubetskoj's boek 'De erfenis van Dzjengis Khan'. Dzjengis Khan was de leider van de 'Horde der Mongolen' die rond 1200 zowel Rusland als het Midden-Oosten teisterde.

recht, waar de vorst voor het volk zorgt. De *russkaja pravda* (Russische waarheid) is een afglans van de hemelse waarheid; tussen volk en vorst heerst een christelijke liefde. Sjachmatov weet ook wel dat dit meer ideaal dan realiteit is, maar vindt dat de kloof tussen beide tijdens Ivan III, de Grote, heel aardig werd overbrugd.

Kritiek op de tsaar wordt dan kritiek op God. In zijn verachting

voor de grauwe, alledaagse mens in West-Europa doet Sjachmatov ons denken aan Dostojevskij. In het westen wordt de moraal door mensen bedacht, en de voorschriften hebben de vorm van oudtestamentische bevelen. Maar waarden zijn niet geïsoleerd te kiezen, en moeten veeleer volgens een of andere logica geordend worden.

Over de Russische revolutie werd binnen het eurazisme verschillend gedacht. Er waren pogingen de revolutie uit de Russische geschiedenis te verklaren, bijvoorbeeld uit de vervreemding tussen de overheid en het volk. Aleksejev werkt dit uit voor wat betreft de eigendomsverhoudingen. Eigenlijk hoort het eigendom aan de dorpsgemeenschap, de *mir*, waarbij dan ieder lid weer verplichtingen heeft ten aanzien van het geheel. Met de Revolutie is alle eigendom naar de staat gegaan, het socialisme zette alles op zijn kop, en de plichten van het individu zijn niet meer dan plichtmatig, mechanisch en egoïstisch, en zonder organisch verband met het grote geheel.

Mensvisie

Lev Karsavin (1882-1952), die aan de universiteit van Petrograd (het latere Leningrad, thans St. Petersburg) doceerde, werd in 1922 uitgewezen vanwege zijn religieuze geschriften en acties. Hij kwam eerst in Berlijn terecht en bezette later een leerstoel patristiek in Parijs. Bij hem zien we een poging de eurazische thema's een filosofische basis te geven. Het is een poging te komen tot een visie van eenheid in veelheid, van alles in alles.

De bij de Russische denkers be-

kende idee van de persoonlijkheid is hier belangrijk. De mens is een samenbundeling van veel gestalten, waardoor hij in staat is op veel manieren met het andere in verbinding te treden. Vanuit de betrekkingen die de mensen met elkaar kunnen hebben, kunnen we hogere persoonlijkheden onderscheiden: de familie, de sociale groep, de natie, enzovoort.

De mens is verbonden met de natuur alsook met de wereld, die op haar beurt een levend geheel is, wat tot uitdrukking komt in de wereldziel. De ideële sfeer van de wereld is weer verbonden met het goddelijke. Maar mens, wereld en God vormen geen monolithische eenheid, maar een eenheid in verscheidenheid, polyfoon; tussen de delen zijn uitwisselingen. We moeten denken aan het orthodoxe begrip *sobornost*'. Het Orthodoxe christendom is dan ook de weerslag van deze visie.

Karsavin, filosoferend in een tijd waarin het marxisme al zijn glans begon te verliezen, zocht naar eenheid in elkaar tegensprekende en beconcurrerende systemen. Een derde weg was dan die van Eurazië. Trubetskoj zei al dat na de ondergang van het Avondland Eurazië het nieuwe culturele middelpunt zou worden.

Lotgevallen

Het eurazisme werd geen echte beweging. In Russische emigrantenkringen ondervond het veel wantrouwen: wilde men de macht grijpen? Er werden bijeenkomsten gehouden, waarin de Russische geheime dienst al snel infiltreerde. In de tweede helft van de jaren '20 trok een deel van

Jakobson terwijl hij college geeft.

de filosofen zich terug of veranderinge van ideeën. Er was een Brusselse groep die uit verantwoordelijkheid pamfletten maakte voor de Sovjet-Unie, en deze via matrozen in Antwerpen wilde laten verspreiden. Anderen belandden in kringen van de *Tsjeka*, de stalinistische geheime dienst, en kwamen eind jaren '30 om het leven.

Na 1991

In de verwarring na de perestrojka zijn er tal van stemmen die de ineenstorting van het Sovjetrijk betreuren. Binnen de splintergroeperingen van uiterst links en rechts wordt het eurazisme weer terrein van discussie. Rusland moest zichzelf weer worden en had meer het Aziatische dan het West-Europese element in zich. De ambivalentie tegenover Europa leeft weer op, de sterke staat tegenover de verwekelijkte democratie.

In 1992 begint het tijdschrift *Elementy* te verschijnen, dat zich als erfgenaam van de eurazische

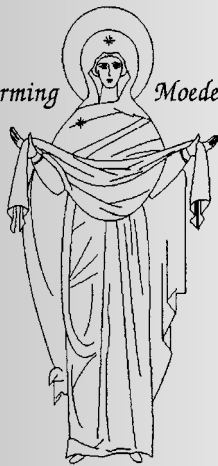
beweging beschouwt. Waar men in de jaren '20 West-Europa ervan verdacht naar de wereldheerschappij te streven, kijkt men hier met een scheef oog naar de Angelsaksische heerschappij. Op een of andere manier ziet men fascisme en communisme als positieve ontwikkelingen: het volk komt in opstand tegen politieke en culturele onderdrukking. De visie op het Derde Rijk (nazi-Duitsland, 1933-1945) is welwillend. Hoogstens waren er vergissingen gemaakt. De term 'nationaal-bolsjewisme' valt, waarbij men zich afzet tegen de consumptiëntaliteit en het handelsliberalisme van het Westen, dat wordt gezien als een versluierd mondialisme, waar dan toch de joden en het zionisme achter zouden zitten.

In Rusland ontstaan verder in die sfeer kleine partijtjes, die weer zijn opgegaan in iets grotere partijen, of de kiesdrempel niet hebben gehaald en uit het politieke zicht zijn verdwenen (zie hierover 'Eurazisme' in: *Tijdschrift voor Slavische Literatuur*, nr. 38, sept. 2004).

Sporen van dit gedachtegoed zien we ook in Poetins lezingen, als hij op de antiwesterse toer gaat. Deze manier van denken heeft iets weg van sommige anti-parlementaire bewegingen in onze samenleving, met weinig geduld voor langdurig overleg en met een voorkeur voor snelle oplossingen. Soms worden ze gevaarlijk, maar meestal is hun geen lang leven beschoren vanwege gebrek aan politieke ervaring.

Dolf Bruinsma

Bescherming Moeder Gods

Katholieke Oosterse Liturgievieringen December 2004 januari 2005

Amsterdam

Ocohofje, Nieuwe Keizersgracht 94

Delft

Oude Delft 18

's-Gravenhage

Raamweg 42, 2596 HN

Eindhoven

Eikenburg, Aalsterweg 289

Haarlem

Janstraat 41

's-Hertogenbosch

Catharinakerk, Kruisbroederhof 4,
tel.: 073-6148508

Maastricht

Kapel Zorgcentrum Amby
Achter de Hoven 25, 6225 EK

Nijmegen (BG)

Dobbelmannweg 1a, tel. 024-3233503

Nijmegen (NBK)

Titus Brandsma-gedachteniskerk (voor-
malige Jozefkerk), Stijn Buijsstraat

Rotterdam

Christus Koningkerk, Statenplein 1,
Rotterdam - Hillegersberg

Tilburg

Klooster MSC, Bredaseweg 204,
tel. 013-4672994

Utrecht (BG)

Kapel Gezondheidscentrum Lombok,
Ingang Jan Pieterszoon Coenstraat 60

De illustraties op de kaft:

Voorzijde: 'Jarmarka', Russische jaarmarkt.
Achterzijde: Orthodox kerkje in Russisch win-
terlandschap.

Beide geschilderd door (anoniem) Russisch
kunstenaar, laatste kwart 20^e eeuw.
(Foto's: Frans van den Brand)

Amsterdam: (Byzantijnse Gemeenschap)

Zondag 13 februari, 10 u: Goddelijke Liturgie.
Woensdag 16 maart, 19 u: Liturgie Voorafgewijde Gaven.
Zondag 27 maart, 10.30 u: Paasliturgie.

Borne: (BG)

Zondag 13 februari, 9.30 u: Goddelijke Liturgie in kerk
Theresia van Lisieux, Grotestraat 23.

Delft: (BG)

Zondag 13 februari, 10 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 13 maart, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Eindhoven: (BG)

Zondag 6 februari, 11 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 6 maart, 11 u: Goddelijke Liturgie. Feestelijke
viering uit dankbaarheid voor V. Antonie.
Maandag 28 maart, 11 u: Paasliturgie.

's-Gravenhage: (BG)

Zaterdag 19 februari, 9.30 u: Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 26 februari, 19 u: Vesper.
Zondag 27 februari, 10 u: Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 12 maart, 19 u: Vesper.
Woensdag 16 maart, 10 u: Liturgie Voorafgewijde Gaven.
Zaterdag 19 maart, 19 u: Vigilieviering Wilgenzondag
(Palmzondag).
Zondag 20 maart, 10 u: Goddelijke Liturgie Wilgenzondag.
Woensdag 23 maart, 20 u: Liturgie Voorafgewijde Gaven.
Donderdag 24 maart, 10 u: Vesper en Basiliusliturgie; 20
u: Dienst van de Twaalf Evangelien.
Vrijdag 25 maart, 14 u: Vesper, Goddelijke Liturgie en
Graflegging.
Zaterdag 26 maart 8 u ('s ochtends): Vesper en Basilius-
liturgie.
Zaterdag 26 maart (vervolg), 19 u: Grote en H. Nacht
van Pasen, in de Thomaskerk (voorheen Paaskerk),
Harmelenstraat 108.

Zondag 27 maart, 12 u: Paasliturgie bij de Hongaren, St.
Liduinkerk, Koningin Sophiestraat 39 (bij Schenkkade).
Iedere woensdag (behalve 23 maart), 10 u: Urendienst en
Typika.

Zie voor Byzantijnse Gemeenschappen ook hun
Internetsite: www.pokrof.nl

Haarlem: (BG)

Zaterdag 12 maart, 19.30: Vesper en Goddelijke Liturgie.

's-Hertogenbosch: (Johannes van

Damascusgemeenschap)
Iedere zondag 10.15 uur Goddelijke Liturgie; soms bij
afwezigheid van een priester Metten i.p.v. Goddelijke
Liturgie.

Diensten van de Veertigdagentijd:

Zondag 6 februari, Zondag van afscheid van zuivel,
Vergevingszondag: 10.15 u: Goddelijke Liturgie, met
aansluitend Vergevingsdienst.
Maandag 7 februari, Begin van de Veertigdagentijd (geen
dienst).

Op de woensdagen 9 en 16 februari en 2, 9 en 16
maart, 19 u: Goddelijke Liturgie van de Voorafgewijde
Gaven.

Zondag 13 februari, Eerste zondag van de
Veertigdagentijd, Overwinning van de Orthodoxie door
de Verering van de Iconen, 10.15 u: Goddelijke Liturgie
van Basilius de Grote met Icoonwijding (voorafgaand
aan de Liturgie) en processie met iconen.

Zondag 20 februari, Tweede zondag van de
Veertigdagentijd, 10.15 u: Mettendienst.
Zondag 27 februari, Derde zondag van de
Veertigdagentijd, Verering van het Heilig Kruis, 10.15 u:
Goddelijke Liturgie van Basilius.

Zondag 6 maart, Vierde zondag van de Veertigdagentijd,
10.15 uur: Goddelijke Liturgie van Basilius.
Zondag 13 maart, Vijfde zondag van de Veertigdagentijd,
10.15 uur: Goddelijke Liturgie van Basilius.

Zondag 20 maart, Palmzondag, 10.15 uur: Wijding en

Uitdeling van de Palm- en Wilgentakken en Goddelijke
Liturgie van Johannes Chrysostomus.

Diensten van de Goede Week:

Maandag 21 maart, 19 u: Goddelijke Liturgie van de
Voorafgewijde Gaven.

Dinsdag 22 maart, 19 u: Goddelijke Liturgie van de
Voorafgewijde Gaven.

Woensdag 23 maart, 19 u: Dienst van Zalving en Gebed
(Boetedienst).

Donderdag 24 maart, Witte Donderdag, 17 u: Vespers en
Basiliusliturgie ter gedachtenis aan het Laatste Avond-
maal.

Donderdag 24 maart (vervolg), 20 u: Dienst van de
Twaalf Evangelien (Lijdensgeschiedenis).

Vrijdag 25 maart: Goede Vrijdag en Feest van Maria
Boodschap, 15 u: Vespers en Goddelijke Liturgie van-
wege feest van Maria Boodschap. Daarna Graflegging van
de Epitafios. In de Byzantijnse traditie valt Maria
Boodschap nooit weg en wordt niet verplaatst.

Vrijdag 25 maart (vervolg), 19 u: Metten van de Klaag-
zangen bij het Graf.

Zaterdag 26 maart, Paaszaterdag, 10 u: Dienst van de 15
lezingen met de Liturgie van Basilius.

Zaterdag 26 maart (vervolg), 23.30 u: Paasnachtviering.
Zondag 27 maart, Pasen, middernacht: ontsteken van de
paaskaars en Paasevangelie vóór de kerkdeur. Daarna
feestelijke Paasachtmetten en Goddelijke Liturgie van
Johannes Chrysostomus. Aan het einde worden de mee-
gebrachte paasmandjes gezegend.

NB Op zondag 27 maart, Paasmorgen - en ook op maan-
dag 28 maart, tweede paasdag - is er géén Byzantijnse
Liturgieviering. Wel wordt om 10.00 uur in de St.
Catharinakerk de Hoogmis gevierd in de westerse ritus.
Voor informatie over de diensten: mevr. Myryam
Corsten, tel.: 073-6148508.

Maastricht: (BG)

Zondag 20 februari, 10 u: Goddelijke Liturgie;
Zondag 20 maart, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Nijmegen: (BG)

Zaterdag 26 februari, 19 u: Goddelijke Liturgie.

Nijmegen: (Nijmeegs Byzantijns Koor)

Zaterdag 12 februari, 19 u: Goddelijke Liturgie van
Basilius.

Zaterdag 12 maart, 19 u: Goddelijke Liturgie van
Basilius.

Zaterdag 26 maart, Hoogfeest van Pasen, 23.30 u:
Paaswake, processie en Goddelijke Liturgie.

Rotterdam: (BG)

Zondag 6 februari, 11.15 u: Goddelijke Liturgie.
NB Zondag 6 maart is er geen liturgie.

Tilburg: (Tilburgs Byzantijns Koor)

Zondag 27 februari, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 13 maart, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.

Vrijdag 25 maart, 19.30 u: Goede Vrijdagviering.
Zaterdag 26 maart, 19 u: Paasviering. Na afloop koffie en
een broodje.

Voor actuele informatie: www.tilburgsbyzantijnskoor.nl

Utrecht: (BG)

Zondag 20 februari, 10.30 u: Goddelijke Liturgie.
Woensdag 2 maart, 15 u: Liturgie Voorafgewijde Gaven
in kapel van Ariënsconvict, Catharijnesteeg 101.

Zondag 20 maart, 10.30 u: Goddelijke Liturgie Wilgen-
zondag (Palmzondag).
Maandag 28 maart, 10.30 u: Paasliturgie in kerk H. An-
tonius, Kanaalstraat 200.

Zaandam: (Utrechts Byzantijns Koor)

Zondag 20 februari, 10 u: Goddelijke Liturgie in Maria
Magdalenakerk, Kalf 160.

POKROF

Is een uitgave van
katholieke vereniging voor
seculiere
athletiek en welzijn

